

Jolanta Mędelska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Bydgoszcz

jolantamedelska@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4924-0163>

Piotr Wierzchoń

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Poznań

wierzch@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7658-5362>

Dwa północnokresowizmy substratowe: *cybaty* i *kaliwo* w zasobach systemu Odkrywka (badania z wykorzystaniem modelu językowego GPT-4)

1. Podział cech północnokresowych ze względu na ich genezę

Halina Karaś wyróżniła swoistą warstwę polszczyzny dawnych kresów północno-wschodnich, przyjmując polski język ogólny jako podstawę selekcji. Ze względu na niejednorodność wyróżnionej warstwy północnokresowej badaczka wydzieliła w niej cechy substratowo-interferencyjne, archaiczno-innowacyjne oraz wspólne z polskimi gwarami rdzennymi. Na właściwości substratowo-interferencyjne składają się stare cechy ukształtowane w wyniku oddziaływania podłoża białorusko-

-litewskiego, „przy czym cechy litewskie mogły wchodzić do polszczyzny północnokresowej przez medium białoruskie lub bezpośrednio”¹, a także świeższe zmiany, do których dochodziło i wciąż dochodzi wskutek wpływu języka litewskiego, rosyjskiego i białoruskiego. W tym podziale badaczka odnosi się do państwowego języka litewskiego², białoruskiego³ i rosyjskiego⁴ (Karaś, 2017, s. 40).

Nas interesują właściwości substratowo-interferencyjne, a ściślej – stare cechy substratowe pochodzące z podglebia litewsko-białoruskiego. W badaniach ograniczamy się do słownictwa (wyrazów).

2. Cel i metoda badania

Ogromny postęp w digitalizowaniu zasobów bibliotecznych i wszelkich innych dokumentów, obserwowany w Polsce od początku XXI wieku (zob. m.in. Graliński i in., 2017), zaowocował dostępem do praktycznie nieograniczonej liczby tekstów. Coraz częściej z gigantycznych zbiorów elektronicznych korzystają lingwiści, w tym także historycy języka (por.: Bobrowski, 2021; Bobrowski & Żmigrodzki, 2021; Dienisiewicz i in., 2018; Graliński, 2019; Mędelska & Wierzchoń, 2023a, 2023b, 2024), natomiast badacze polszczyzny północnokresowej nie wykazują dużego zainteresowania zasobami zdigitalizowanymi. Poniekąd jest to zrozumiałe, większość bowiem z nich zajmuje się gwarami, jest zatem zmuszona do prowadzenia badań terenowych. Niemniej ogromne zasoby tekstowe w postaci zdigitalizowanej⁵ mogłyby pomóc

1 Dodajmy, że funkcjonowanie obok siebie białoruszczyzny i litewszczyzny, trwające przez kilka stuleci, prowadziło nie tylko do nakładania się języków, lecz także do przenikania się kultur. Oba narody, litewski i białoruski, stworzyły zbliżony językowy obraz świata. Z tego powodu obserwuje się w ich językach pewne podobieństwo rozwoju semantycznego jednostek słownikowych. Współcześnie nie tylko część leksyki brzmi w tych językach podobnie i oznacza to samo, ale też pewne kalki semantyczne notowane w polszczyźnie północnokresowej mogą mieć zarówno źródło w białoruskim, jak i w litewskim (Mędelska & Marszałek, 2023).

² Chodzi zarówno o ten młody język literacki, którym posługiwano się w Republice Litewskiej w dwudziestoleciu międzywojennym, jak i o późniejszy, poddany sowietyzacji, oraz o najnowszy, oczyszczający się z sowietyzmów.

³ Mowa o białoruszczyźnie literackiej, zsowietyzowanej i wypieranej przez rosyjski w czasach władzy radzieckiej, oraz o dzisiejszym białoruskim języku literackim.

⁴ W wypadku rosyjskiego mowa o silnym oddziaływaniu w okresie zaborów, w czasach władzy radzieckiej oraz o wpływie współczesnym, dwudziestopierwszowiecznym (m.in. za pomocą środków masowego przekazu, głównie rosyjskiej telewizji).

⁵ Zbiory obejmują m.in. takie tytuły prasowe wydawane na dawnych kresach północno-wschodnich, jak: „Dwutygodnik Diecezjalny Wileński”, „Dziennik Wileński”, „Dziennik Zarządzeń Dyrekcji Kolei Państwowych w Wilnie”, „Dziennik Zarządzeń Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Wilnie”, „Gazeta Literacka Wileńska”, „Głos Litwy”, „Goniec Codzienny”, „Kurenda Kurji Diecezjalnej Wileńskiej”, „Kuryer Litewski”, „Lwów i Wilno”, „Tygodnik Wileński”, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie”, „Wileński Dziennik Wojewódzki”, „Ziemia Wileńska. Tygodnik dla ludu wiejskiego i miejskiego”.

np. w doprecyzowaniu zasięgów specyficznych jednostek północnokresowych, ustaleniu stopnia ich wykorzystania w celach stylizacyjnych czy też obecności w źródłach innych niż te związane z kresami północno-wschodnimi, co z kolei mogłoby stanowić dowód ich bytowania również w świadomości Polaków mieszkających na terenach etnicznych.

W celu sprawdzenia przydatności zbiorów zdigitalizowanych w badaniach leksyki północnokresowej podjęliśmy próbę wykorzystania zasobów systemu Odkrywka (o którym niżej). Spośród jednostek najbardziej charakterystycznych dla słownictwa kresów północno-wschodnich, czyli spośród pożyczek dawnych, pochodzących z substratu litewsko-białoruskiego, wybraliśmy do badania dwa leksemy⁶: *cybaty* i *kaliwo*. Zadbalismy, by wybrane pożyczki nie miały wsparcia w systemie leksykalnym języka rosyjskiego, ponieważ istnienie rosyjskich odpowiedników poszerzyłoby zarówno zasięg terytorialny badanych jednostek (m.in. o obszar zaboru rosyjskiego), jak i liczbę ich użytkowników, wypaczając rzeczywisty obraz sytuacji⁷. Owe dyferencjalne regionalizmy innowacyjne⁸ zostały odnotowane w dwóch najobszerniejszych opisach słownictwa kresów północno-wschodnich (Kurzowa, 1993; Mędelśka, 2004), zatem – aby oszczędzić miejsce w tym artykule – odsyłamy do zawartych tam obszerniejszych analiz oraz zapisów wskazanych w innych źródłach, tu zaś podajemy fakty i poświadczenia nowe, w tych monografiach nieodnotowane⁹. Dodajmy, że autorki obu prac rejestrują północnokresowizmy w gwarach i w dialekcie kulturalnym.

Korzystając z ogromnych zasobów systemu Odkrywka, pozyskaliśmy wszystkie poświadczenia wybranych regionalizmów substratowych od ich pierwszych wystąpień w tekstach¹⁰ do końca 1939 roku, czyli do upadku wielonarodowościowej II Rzeczypospolitej, po czym – posiłkując się wstępnie, eksperymentalnie sztuczną inteligencją ChatGPT-4 – uporządkowaliśmy otrzymane informacje i poddaliśmy je analizie.

⁶ Początkowo wytypowaliśmy siedem jednostek (też *odryna*, *rojst*, *śliżyk*, *świren*, *wikswa*), jednak materiał pozyskany dzięki Odkrywce okazał się tak obszerny, że jego opis wielokrotnie przekroczyłby ramy artykułu. Zatem poprzestaliśmy na dwóch jednostkach (pierwszych alfabetycznie).

⁷ Badacze tekstów powstałych na kresach północno-wschodnich od dawna sygnalizują problemy z odróżnieniem wpływu rosyjskiego od oddziaływania białoruskiego. Ustalając genezę zmian, uciekają się m.in. do nie zawsze skutecznego kryterium historyczno-tematycznego (Rieger, 2006, s. 109; 2019, s. 349) albo też omawiają je „razem jako interferencje wschodniosłowiańskie” (Ostrówka i in., 2020, s. 181).

⁸ Termin wprowadzony przez Alicję Pihan-Kijasową, odnosi się do cech językowych „powstałych w wyniku zderzenia polszczyzny z językami substratu, zwłaszcza białoruskiego” i występujących tylko na kresach północno-wschodnich, w innych regionach niespotykanych (Pihan-Kijasowa, 1999, s. 19).

⁹ Głównie te, które pojawiły już po opublikowaniu monografii.

¹⁰ Mowa o pierwszych wystąpieniach badanych leksemów w tekstach włączonych do systemu Odkrywka. Oczywiście możliwe jest, że wyrazy te pojawiały się jeszcze wcześniej (w tekstach, których do zasobów Odkrywki jeszcze nie włączono), niemniej w roku podanym przez nas na pewno już były znane.

3. System Odkrywka

Postęp w zakresie eksploracji ogromnych zbiorów tekstów elektronicznych w badaniach językoznawczych nastąpił wraz z opublikowaniem monografii *Fotodokumentacja, chronologizacja, emendacja. Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych* (Wierchoń, 2008), zawierającej analizę podstaw teoretycznych lingwochronologizacji.

Lingwochronologizacja jest dziedziną językoznawczą ukierunkowaną na przypisywanie poszczególnym jednostkom języka datacji w formie wartości rocznych. Podstawowy cel analiz lingwochronologizacyjnych sprowadza się do zidentyfikowania najwcześniejszych dowodów użycia jednostek języka w zasobach dokumentów i materiałów historycznych. W procedurze tej okazało się niezbędne utworzenie gigantycznego zbioru tekstów w formie elektronicznej. Powstał system informatyczny Odkrywka – sprawne narzędzie do przeszukiwania rozległych zasobów tekstów zdigitalizowanych i wydobywania danych. „Domyślnie mechanizm zwraca wyniki dla określonych zapytań (wyrazów bądź fraz) w porządku chronologicznym wraz z liczbą wszystkich odnalezionych wyników” (Graliński i in., 2017, s. 54), np. kilka lat temu dla leksemu *emancypantka* było to ponad 3,5 tys. wystąpień. Zindeksowany materiał tekstowy był już wtedy gigantyczny, liczył 3,2 mln publikacji, 18 mld wyrazów, 91 mld znaków (Graliński i in., 2017, ss. 54–57). Dziś jest to 5,4 mln publikacji, 30 mld wyrazów, 150 mld znaków. System Odkrywka jest zamknięty, ma ciągle jeszcze charakter eksperymentalny, pilotażowy. Używają go głównie jego autorzy (Filip Graliński, Daniel Dzienisiewicz i Piotr Wierchoń)¹¹.

Wyszukiwanie tekstów zgromadzonych w bibliotekach cyfrowych jako korpusu językowego daje niekwestionowane korzyści. Są to m.in.: prostota wyszukiwania jednostek języka dzięki wcześniejszemu poddaniu tekstów analizie OCR¹² oraz spełnienie wymogu wiernego cytowania.

Odkrywka to system informatyczny zbudowany na bazie silnika wyszukiwawczego Apache Solr (<http://lucene.apache.org/solr>). Interfejs użytkownika (*front-end*) jest aplikacją internetową opartą na platformie Yesod (<http://www.yesodweb.com>). System zawiera klasyfikację 52 kategorii publikacji, głównie periodyków (wydawnictwa książkowe stanowią zaledwie kilka procent tego zbioru). Najistotniejszym elementem metadanych jest informacja o czasie. Umożliwia ograniczenie wyników

¹¹ Każdy badacz może stworzyć na własny użytek system tego typu, zapisując na swój dysk teksty, które go interesują. Zbiory można gromadzić np. przez samodzielne skanowanie materiałów lub przez wykorzystanie skanów z bibliotek cyfrowych. Kwerend dokonuje się za pomocą jednego z kilku ogólnie dostępnych narzędzi służących do szybkiego przeszukiwania tego typu zbioru tekstowego,

¹² OCR (ang. *optical character recognition*) to technologia pozwalająca na optyczne rozpoznawanie znaków na plikach graficznych, drukowanych oraz zapisanych odręcznie.

do określonego okresu, prezentowanie ich w porządku chronologicznym, a także generowanie wykresów częstotliwości w odniesieniu do czasu.

Wyniki wyszukiwania można sortować według zgodności z zapytaniem lub w porządku chronologicznym od najstarszych do najnowszych albo też odwrotnie. Domyślnie wyniki podaje się chronologicznie (w praktyce to rozwiązanie okazało się racjonalne).

Przedstawiona tu platforma badawcza pozwala filologom nie tylko na prowadzenie analiz lingwochronologicznych, lecz również studiów z zakresu kreatywności językowej literatów czy dziennikarzy, umożliwia badanie historycznych wybranych polemik prasowych, miejskich legend, w ogóle folkloru, a także np. zmienności ortograficznej, daje możliwość obserwowania trendów społecznych itd. Lista obszarów badawczych jest otwarta. Można też wykorzystywać system do ekstrakcji informacji biograficznych nieujętych w istniejących biografiach czy też do wyszukiwania informacji rozproszonych lub utraconych w miarę ciągłego wzrostu liczby indeksowanych tekstów.

4. Wykorzystanie modelu językowego GPT-4

Tak zwana sztuczna inteligencja (SI) jest dziś przydatnym narzędziem w badaniach lingwistycznych. Współczesne modele uczenia maszynowego i algorytmy przetwarzania języka naturalnego (NLP) są w stanie analizować ogromne zbiory danych językowych, identyfikować niuanse w znaczeniach słów i fraz oraz modelować skomplikowane związki gramatyczne i leksykalne. Rozpoznawanie znaczeń kontekstowych w tekstach o dużym zasumieniu pochodzącym z procesu OCR stanowi wyzwanie, które sztuczna inteligencja podejmuje z coraz lepszym skutkiem. Nowoczesne modele SI mogą już identyfikować i korygować błędy, rozpoznając niuanse językowe i kontekstowe.

Eksperymentalnie, jedynie testując możliwości, wykorzystaliśmy model językowy GPT-4¹³ do odsiania błędnych rozpoznań północnokresowizmu *kaliwo* i do sprawdzenia, jak GPT-4 poradzi sobie z rozróżnianiem jego znaczeń. Tak więc ze zbioru zdigitalizowanych tekstów z lat 1500–1939 wyodrębniliśmy wszystkie wystąpienia ciągu graficznego *kaliwo* (oraz ciągów graficznych odpowiadających formom fleksyjnym rzeczownika *kaliwo*). Otrzymaliśmy około 140 cytatów, których część była wynikiem błędów procedury rozpoznania OCR. By je wyeliminować, zastosowaliśmy zapytanie: „czy wyraz *kaliwo* występuje tu w znaczeniach: ‘nasiono’, ‘ziarno’, ‘ziarnko’, ‘kiełek’, ‘żdźbło’, ‘koralik’ itp.?”. Uzyskaliśmy zadowalający rezultat. Jednocześnie odpowiedzi unaocniły, jak przebiega proces analizy semantycznej dokonywanej przez

¹³ W wersji: GPT-4-turbo-preview.

model językowy GPT-4. Przytaczamy tu tylko trzy wybrane przykłady analizy, w tym jeden odnoszący się do tekstu o dużym stopniu zaszumienia¹⁴ (kompletny materiał dołączamy w wersji elektronicznej pod adresem: <https://150.254.78.78/weltall/kaliwo-GPT.pdf>):

Warto przypatrzeć się zblizka mniszej republice Athosu, jej różnym monasterom, skitom, kelliom, **kaliwom**, metochionom, rozsiadłym na pierwszym z trzech półwyspów Cbalcydyki, wglądać do wnętrza prastarych budowli, kryjących nader cenne archiwa, a o ile się da, i do duszy athoskiego mnicha w jej zewnętrznych objawach. Lecz wpierv uzbrójmy się w cierpliwość i pewną dozę

ANALIZA dokonana przez model językowy GPT-4: Wygląda na to, że słowo „kaliwo” nie jest używane w kontekście nasion, ziaren, koralików itp. W kontekście tekstu wydaje się, że „kaliwo” odnosi się do specyficznej formy życia monastycznego lub typu budynku związanego z mnichami na Górze Athos. Niemniej jednak, bez dodatkowego kontekstu lub informacji, trudno jest dokładnie określić znaczenie tego słowa w tym tekście.

Przyjść im też mogą, jako manna z nieba; Że szlachcie na nic pracować nie tr eba, Do każdy z rodu do wszystkiego zda się. Stąd myśl ich wiecznie, jako żyto w krasie, Kwitnie nadzieją tylko, i jak ono, Za lada wiatrem, fałuje zielono!- Ale czy ciągły ten ruch, towarzysze! Więcej wytrząśnię ziarn, czy wykołysz, To poznać chyba, gdy przyjdzie dzień żniwa. Gnie korne cZCIŁo kłos pełen **kaliwa**, Podczas gdy pusty hardo w górę sterczyoT ak dziś nie jeden młodzik nowowierczy, \V czasie mszy świętej w kosciele- gdy starzy S dziwe czoła chylą u ołtarzy, Czapkę na bakier wdziac gotów, i stoi, ::r: a wielką chlubę w obec braci swojej, Ze się ui ludzi, ni Boga nie boi!- Owoż zlicz tylko te głowy i kłosy,

ANALIZA dokonana przez model językowy GPT-4: Wyraz „kaliwo” w kontekście podanym przez Ciebie oznacza nasiono lub ziarno. W tym fragmencie, „kaliwo” odnosi się do ziaren w kłosie, co jest metaforą używaną do opisanie różnych osób w społeczeństwie – niektóre pełne są „kaliwa” (wartości, potencjału), podczas gdy inne są puste.

Wobec tego, że na terenie ziemi Zarząd Stow...NOSSEN LECHEN” wlane, ffięd~yzwiązkowa komisja ~~ ewentualnej przerwy, w pra<:y w łó~zkiej, lę~~yckiej: sieradzkiej i **ka-liw** Łodziprzystąpiła. do opracoWiYwania no. okre~ie pełnego sezonu. ~~~e~ P!ZeąY-WR WIELU ~olegów - uł~ki d . \: ,~,1.. ,~”. now, zR,;rząd.”1{;oł<t PI.OSI o podante ,\e”,o u a u, z tym, ze prace rouot ~tryjłla,rze domagaJą llę wyrewna s”ych..aare~2~a r~s.e kol. BrontslaNjniejsir.ym uprzejmie zawiadamianicze podniesione zostaną w graniT lilia Sb\Wdk.~płac wc wszystlil~h ce- ra S~~eńsllUego, Warsz~, ,Ul.~o)a my, lż z przyczyn technicznych, środo· czach do 20 proc

¹⁴ Ten fragment zanieczyszczonego tekstu unaocznia, z czym nierzadko badaczowi (tu także SI) przychodzi się mierzyć.

ANALIZA dokonana przez model językowy GPT-4: Wyraz „kaliw” nie jest jasny w kontekście podanego tekstu. Może to być literówka lub błąd w transkrypcji. Bez dodatkowego kontekstu lub poprawnej wersji tekstu trudno jednoznacznie określić znaczenie tego słowa.

Błędne odpowiedzi GPT-4 nie były liczne mimo stosunkowo częstych pomyłek OCR¹⁵. Model GPT-4 błyskawicznie (w ciągu kilku sekund) wyeliminował niepotrzebne w naszym badaniu użycia ciągu graficznego *kaliwo* (oraz ciągów graficznych odpowiadających formom fleksyjnym rzeczownika *kaliwo*) i pomógł wstępnie poseregować pozyskany materiał według znaczeń. Doskonalenie badania będzie wymagało jedynie sukcesywnego doprecyzowywania zadawanych pytań. Stanowi to bardzo dobry prognostyk na przyszłość. Model językowy GPT-4 (i jego następcy, to znaczy kolejne wersje oraz modele konkurencyjne tego typu, np. LLaMA, Bielik, Qra, Mixtral, Arctic, Claude, Gemini itd.) sprawi, że możliwe stanie się efektywne przeszukiwanie zasobów zdigitalizowanych w celu identyfikowania kalk semantycznych z rosyjskiego, od początku XIX wieku bardzo częstych w polszczyźnie północnokresowej. Bez wykorzystania tego modelu odnalezienie np. rzeczownika *deska* w znaczeniu ‘tablica szkolna’ w gigantycznych zasobach Odkrywki praktycznie byłoby niemożliwe (zbyt czasochłonne, nieopłacalne¹⁶).

5. Prezentacja i analiza materiału

Prezentujemy dwa dawne północnokresowizmy substratowe. Najpierw prezentujemy ich krótkie metryczki, zawierające: 1) wyraz, 2) jego znaczenie (lub znaczenia), 3) zapisy w słownikach, 4) zapisy w pracach językoznawczych (na podstawie danych w monografiach: Kurzowa, 1993; Mędeńska, 2004), 5) zasięgi, 6) genezę, 7) źródło obcojęzyczne, 8) analogiczne dane z opracowań nowszych, we wskazanych monografiach nieuwzględnionych. Następnie analizujemy poświadczenia w zasobach Odkrywki. Skupiamy się na liczbie przykładów, datach ich wystąpień, charakterze i lokalizacji źródeł. Ustalamy wpływ uzyskanej informacji na dotychczasową wiedzę o badanych północnokresowizmach substratowych.

W artykule przytaczamy okrojone cytaty zawierające wyrazy *cybaty* i *kaliwo*, cały zaś materiał językowy (w tym powtórzenia, błędy literowe, fałszywe trafienia

¹⁵ Przeglądaliśmy tylko teksty powstałe przed rokiem 1939, najczęściej dziewiętnastowieczne. Były one zazwyczaj w złym stanie technicznym (wyblakłe lub pociemniałe od upływu czasu, wytarte w miejscach zagięć papieru, niekiedy poplamione), więc technologia OCR, optycznie rozpoznająca znaki, nie rzadko zawodziła.

¹⁶ System zwróciłby fragmenty wszystkich tekstów z leksemem *deska* we wszystkich jego znaczeniach. Badacz musiałby przeanalizować każdy z takich wieluset tysięcy fragmentów (dokładnie 600 612, bo tyle ich zgromadzono w Odkrywce), by wybrać tylko użycia ‘tablica szkolna’.

itp.), uporządkowany chronologicznie i podany w postaci fotocytatów, dołączamy w wersji elektronicznej pod adresami internetowymi¹⁷: <http://150.254.78.78/weltall/kaliwo-fotodokumentacja.pdf>, <http://150.254.78.78/weltall/cybaty-dzybaty-fotodokumentacja.pdf>).

5.1. Cybaty

5.1.1. Stan badań (bilans)

Cybaty (też *dzybaty*) ‘(o człowieku lub zwierzęciu) bardzo wysoki, z długimi, cienkimi nogami’. Przymiotnik rejestrują SW gw. (SW, 1900–1927, t. 1, s. 356), SJPD *rzad.*¹⁸ (SJPD, 1958–1969, t. 11, s. 89), SGP *ust. z Litwy* (SGP, 1900–1911, t. 1, s. 263) i SGP PAN z Wileńszczyzny, Polesia (SGP PAN, 1977–, t. 4/3, s. 564). W pracach Kurzowej (Kurzowa, 1993, s. 343) i Mędeńskiej (Mędeńska, 2004, s. 120) podano przykłady łącznie z dziewięciu źródeł (z północnokresowego dialektu kulturalnego pierwszej ćwierci XIX wieku i międzywojnia, powojennych gwar północnokresowych, w tym gwar repatriantów, z mowy Sokółki, z tekstów dialektyzowanych). Tylko dwa zapisy pochodzą sprzed 1939 roku. Pierwsze wystąpienie zarejestrowano u filomatów. Zofia Kurzowa wskazuje białoruską genezę tego wyrazu: *цубаты* (podaje też odpowiednik ukraiński: *цубамуї*), Jolanta Mędeńska także uznaje ten przymiotnik za białorutenizm.

W nowszych pracach mamy jeden zapis z okresu międzywojennego (Grek-Pabisowa, 2009, s. 209), który pochodzi z tekstu dialektyzowanego, w pozostałych ośmiu źródłach są to wystąpienia w powojennych gwarach północnokresowych z terenów Litwy i Białorusi (Grek-Pabisowa i in., 2017, s. 195; Minksztyem & Minksztyem, 2010, s. 241¹⁹; Rieger, 2014, s. 82; Rieger i in., 2006, s. 164; Rutkowska, 2016, s. 35; Rutkowska, 2006a, s. 365, 2009, ss. 159–160, Smułkowa, 2009, s. 648). Najczęściej autorzy potwierdzają, nie komentując, obecność przymiotnika *cybaty* w zebranych materiale. Więcej uwagi poświęciła mu Krystyna Rutkowska. Uznała go za pożyczkę z języka litewskiego przez medium białoruskie (utworzoną za pomocą brus. przyrostka *-at-* od podstawy lit., por. *ciba-ciba* ‘przywoływanie kóz’²⁰, *cibė*²¹ ‘koza’) (Rutkowska, 2016, s. 35²², Rutkowska, 2006b, ss. 93–94). Powtórzyła

¹⁷ Tam też dokładne lokalizacje cytatów, pełne adresy bibliograficzne.

¹⁸ Z cyt. z Melchiora Wańkowicza.

¹⁹ Autorzy podają: „*Cybata (dziewczyna)* – na długich cienkich nogach”.

²⁰ Tak też w litewskim słowniku etymologicznym LEW (1962–1965, t. 1, s. 69): *ciba, ciba* „trzykrotnie powtórzone przywoływanie kóz”. Por. też *cyba, cybocha* ‘wyrośnięta dziewczyna’ w polskich gwarach sejmickich (Gołębek, 1987, s. 183; Zdanciewicz, 1960, s. 338).

²¹ *Cibė* w SEJL (2016, s. 164) *pot.*: 1. koza; 2. *przen.* lekkomyślna dziewczyna lub kobieta.

²² K. Rutkowska stwierdza: „W znacznej ilości leksemów zapożyczonych z litewskiego da się wytypować środki morfologiczne, obce systemowi polskiemu. Zapewne można tu przypuścić, że derywaty te

tę konkluzję w innym miejscu, umieszczając przymiotnik *cybaty* wśród ukrytych lituanizmów, czyli „wyrazów zaadaptowanych i niekojarzonych przez informatorów z językiem litewskim”²³ (Rutkowska, 2009, ss. 159–160²⁴).

5.1.2. Prezentacja materiału z zasobów Odkrywki

Materiał (do 1939 roku) uporządkowaliśmy według znaczeń. Uwzględniliśmy też wystąpienia w przedrukach, ponieważ przyczyniały się do upowszechniania badanego leksemu.

‘Ogólnie: wysoki’:

*Wysoki, słuszny, dorodny, **cybaty**, rośli, wzniosły, górny, szczytny, niebotyczny, podniebny, wygórowany* (SSP²⁵ 1885).

Jest tylko jeden taki przykład, pochodzi z polszczyzny północnokresowej²⁶. To cenne znalezisko, świadczy o wpisaniu przymiotnika północnokresowego w ogólnopolski ciąg synonimiczny, czyli o nieodczuwaniu jego nacechowania prowincjonalnością.

‘O człowieku: długonogi’:

[...] za „**cybatym**” Dartoszewiczem²⁷, poszedł krótkonogi Szembelina (dodatek do GL²⁸ 1874); *Pawełek **cybaty** nogi zwija żwawo* (TPU 1883²⁹, ŁL 1878³⁰, przedruk ŁW 1910); [...] ***cybaty** nadeunuch ze złotym kołnierzem* (A 1883³¹).

W tym znaczeniu przymiotnik *cybaty* ma w Odkrywce 5 wystąpień, 4 pochodzą z kresów północno-wschodnich, jedno – z kresów południowo-wschodnich. Pierwszy zapis pojawił się w roku 1874.

zostały ukształtowane w gwarach białoruskich, o czym świadczą ich odpowiedniki leksykalne w tych gwaraach, lub też zostały utworzone w gwarach polskich z zastosowaniem bardzo produktywnych tu białoruskich formantów słowotwórczych: [...] -at: *cybaty* – o długich nogach – biał. *цуба́ты* [...]”.

²³ Informuje też, że w gwarach białoruskich *цуба́ты* odnosi się do człowieka i do „wysokiej i cienkiej rośliny” (Rutkowska, 2009, s. 160).

²⁴ Warto dodać, że ros. *цуба* ‘koza’ i pol. gwarowe *cyba* ‘koza’ są tworamizmi niezależnymi od lit. *cibė* (SEJL, 2016, s. 164). *Цуба* notuje TSZRJ (2002, t. 4, s. 377): gw. *pd.* ‘przywoływanie kozy’, w DSRP (1877, s. 809) – *цуба* ‘koza’ *gmin.*, w ESRJ (1986–1987, t. 4, s. 305) jako twór onomatopeiczny.

²⁵ Autor, Adam Stanisław Krasieński, był biskupem wileńskim urodzonym na Wołyniu.

²⁶ Dodajmy, że autor, który urodził się na Wołyniu, mógł znać ten przymiotnik także z polszczyzny południowokresowej.

²⁷ Być może błąd literowy w nazwisku.

²⁸ Z tekstu Aleksandra Weryhy Darowskiego (1815–1874), ziemianina, poety urodzonego na Podolu.

²⁹ Autor, Artur Barths, to satyryk, pieśniarz, rysownik urodzony w Wilnie.

³⁰ Przed ukazaniem się wydania książkowego utwór zamieściło czasopismo „Łowiec” (Lwów).

³¹ W opowiadaniu Walerego Wacława Wołodźki, urodzonego na Białorusi, zmarłego we Lwowie, w którym spędził 33 lata.

‘O nogach człowieka: długi’:

*I wyciągnąwszy nogi **cybate**, jak długi, Wyrażnie ma ochotę chrapnąć na bok drugi* (TPU w ŁL 1878; przedruk w ŁL 1918).

W Odkrywce są 3 zapisy, wszystkie z pracy autora wywodzącego się z kresów północno-wschodnich. Pochodzą one z 1878 roku.

‘O zwierzęciu: długonogi’:

a) O koniu:

[...] konie angielskie ze składu nawet swego nie mogą odpowiadać temu celowi: są długie, **cybate**, wąskie (TP 1844; przedruki: RGK 1845, 1858); [...] formami do tych klacz najgorzej jest dobrany koń szczupły i **cybaty** (RGK 1845, 1858); [...] czy nie szeroka szczeka; czy nie głębokiego boku; czy nie **cybaty** (PGMP 1882); Koń normandzki [...] w młodym wieku, wydaje się **cybatym** (ER, t. 5, 1895; przedruk: JM 1909); Osiągnięto wprawdzie żrebca roślejszego, ale **cybatego**, bez odpowiedniej ogólnej harmonii (JM 1895); [...] koń bardzo rośły, pomimo swej głębokości, trochę **cybaty** (JM 1902); [...] połączenia z klaczami lekkimi [...] są dla niego nie odpowiednie i zamiast przelać swą masę wyradza okazy **cybate** i niekształtne (JM 1909); [...] „**cybaty**” i wąski w piersiach [...] ogier [...] (JH 1925); [...] konie rozwlekłe, **cybate**, jedynie tylko do wyścigów sposobne (JH 1927); [...] konie do kawalerji są nabywane w pierwszej kategorii od 150 do 155 cm. miary wzrostu [...]. Wskutek tego „**cybate**” już są wykluczone (GR 1928); Lepszy jest koń przy ziemi, na krótkich nogach, niż **cybaty** (JH 1930); Ogier [...] nie rozwinął się należyte: był szczupły, **cybaty** i nie rokował wielkich nadziei (JH 1933); [...] jest wcale **cybatym** (JH 1933); [...] krew posiada doskonałą, lecz dawał konie **cybate** (JH 1933); [...] kobyła robi wrażenie **cybatej** (JH 1934); [...] żrebica, nieco **cybata**, lecz długa i szlachetna (JH 1934); [...] żrebica, trochę **cybata**, posiada jednak sznyt (JH 1935); [...] gniadosz, trochę **cybaty**, jednak typem obiecujący (JH 1935); [...] ogier, nieco **cybaty**, niezbyt mocno jest ożebrowany (JH 1935); [...] długa z łysiną kasztanka, trochę **cybata** (JH 1935); [...] suchy, z linjami, aczkolwiek nieco **cybaty** ogierek (JH 1935); [...] przy tej dużej mierze wysokości wygląda nieco **cybaty**, jest jednak mimo to pełen harmonji (JH 1936); [...] nieco **cybaty**, na wysokich nogach, pomimo to galopuje bardzo dobrze (JH 1936); [...] półbrat bardzo pożytecznego Ibaneza, nieco **cybaty**, wystąpi też dopiero pod koniec sezonu (JH 1936).

Poświadczenia są liczne (27) i – co dość zaskakujące – nie pochodzą ze źródeł kresowych, lecz głównie z prasy centralnej. Pierwszy zapis jest stosunkowo wczesny: 1844 rok.

b) O żyrafie:

[...] zaczynały się rodzić dziwaczne kaleki – owe **cybate** żyrafy, o dotykających się z sobą kolanach (JH 1936).

Trafił się jeden taki przykład, jest późny (1936), pochodzi z prasy centralnej.

c) O ptaku:

Wiesz Waćpanna co to struś, cybaty ptak, siwy (SC³² 1840; przedruki: 1863, 1891, 1898; tekst też w Z 1906); *Wiesz Waćpanna co to struś, cybaty ptak siwy* (SP 1851); *Ornitolog znajdzie tu cenny niejeden szczegół o obyczajach ptactwa, a słownictwo nasze łowieckie i leśnicze zasilę kilkadziesiątu wyrazami, których w słowniku wileńskim nie znajdujemy [...]: berwiono, brandka, brzozowik, ciecieruka czwanić się, czyhitać, cybaty [...]* (NR 1883)³³.

W tym użyciu przymiotnik *cybaty* jest reprezentowany 7 wystąpieniami (6 z nich pochodzi z prac autora związanego z kresami południowo-wschodnimi, jedno pochodzi z kresów północno-wschodnich). Pierwszy przykład jest wczesny: 1840 rok, ostatni sięga końca XIX wieku: 1898.

5.1.3. Wnioski

W zasobach Odkrywki w około 40 źródłach odnaleźliśmy 43 poświadczenia³⁴ przymiotnika *cybaty*, przypadkiem trafiliśmy też na jedno wystąpienie rzeczownika od niego utworzonego: *cybatość*³⁵. Jest to pokaźna liczba, w pracach językoznawczych bowiem odnotowano dotąd zapisy w kilkunastu źródłach, w tym w zaledwie trzech sprzed 1939 roku. Wariant fonetyczny *dzybaty* pokazał się raz, pochodzi z języka filomatów, wcześniej podała go³⁶ Kurzowa (1993, s. 343).

Nie odnaleźliśmy zapisu wcześniejszego niż ten z tekstów filomatów, czyli z pierwszej ćwierci XIX wieku, wyekscerpowaliśmy jednak 24 wystąpienia w przedziale od roku 1840 do 1917 (w pracach o polszczyźnie północnokresowej brakuje potwierdzeń z tego okresu) i 19 z okresu międzywojennego (w pracach tylko dwa zapisy).

Zaledwie 9 przykładów (ok. 20%) wydobytych dzięki Odkrywce wyekscerpowano³⁷ z polszczyzny północnokresowej, 7 – z południowokresowej, 3 – z prasy petersburskiej, pozostałe 24 pochodzą prawdopodobnie z terenów etnicznych³⁸ (wynotowano je z wydawnictw warszawskich).

³² Autor, Michał Czajkowski, był pisarzem, poetą, działaczem niepodległościowym urodzonym na Ukrainie.

³³ W ekscerpce znalazły się ponadto 2 formy homonimiczne: „futro męskie *cybaty*” (1932) i „trzeba przystosować do futer szlachetnych, jak wydry, bobry [...], *cybaty*” (1938) (mowa o futrze z cywet), 2 błędy literowe: *cybaty* zam. *cytaty*, por.: „Oba powyższe *cybaty* wyjęte są z wiersza [...]”, oraz 10 fragmentów tekstów powtórzonych omyłkowo (np. raz z rocznika czasopisma, drugi raz – z konkretnego numeru tego czasopisma).

³⁴ W tym kilka w przedrukach.

³⁵ Por.: *a właśnie cybatość jest u wielu klacz mohylańskich* (RGK 1845, 1858).

³⁶ W SGP (1900–1911, t. 1, ss. 447–448) *dzyby* „wyraz używany na Litwie, znaczy ‘długie nogi’, stąd *dzybasty*”.

³⁷ Podajemy pochodzenie orientacyjne, ustalone – tam, gdzie to było możliwe – na podstawie biogramu autora analizowanego fragmentu tekstu lub na podstawie treści tego fragmentu.

³⁸ Nie udało się stwierdzić, skąd wywodzili się autorzy tych tekstów.

Wstępna selekcja materiału według znaczeń szczegółowych unaocznia, że w polszczyźnie północnokresowej poświadczono ogólne znaczenie ‘wysoki’, a także ‘długonogi’ w odniesieniu do człowieka i ptaka oraz ‘długi’ o nogach człowieka³⁹, w południowokresowej – ‘długi’ o nogach ptaka⁴⁰ i ‘długonogi’ o człowieku, z Polski etnicznej zaś pochodzą niemal⁴¹ wszystkie znaczenia ‘długonogi’ w odniesieniu do konia (i jedno pokrewne, o żyrafie).

Można ostrożnie wnioskować, że co najmniej od połowy XIX wieku do końca okresu międzywojennego przymiotnik *cybaty* był w polszczyźnie etnicznej używany jako termin z zakresu hodowli koni, pojawił się bowiem w encyklopedii, regularnie posługiwano się nim w pismach specjalistycznych. Po wojnie, jak pokazują zasoby Odkrywki⁴², prawie nie zdarzało się jego użycie w tym znaczeniu, jest tylko wzmianka w suplemencie do SJPD (1958–1969, t. 11, s. 89): „*rzad. [...] zootechn. cybaty koń* ‘koń o znacznie większej wysokości w kłębie niż w krzyżu’” oraz ślad w postaci zapisu w *Encyklopedii rolniczo-ekologicznej* (Zimny, 2003, s. 99): „*Koń cybaty*: ‘koń z wyniesionym do góry przodem, z płaską klatką piersiową oraz z wąskim ustawieniem kończyn’”⁴³.

Do polszczyzny mieszkańców wieloetnicznej Polski przymiotnik *cybaty* trafił z Kresów Wschodnich (nie tylko z obszaru Litwy i Białorusi, ale też z Ukrainy). Na istnienie ukraińskiego odpowiednika wskazała Z. Kurzowa⁴⁴ (Kurzowa, 1993, s. 343); ukr. *цубамуї* ‘(o nogach) długi’ i ‘(o człowieku) długonogi’ słowniki notują jako *pot.*, m.in. URS (1971, s. 1010). W ESUM (1982–, t. 6, s. 243) mamy *цуба* ‘długa noga’ i ‘długonogi’ oraz *цубамуї* ‘długonogi’ z konkluzją: „не зовсім ясне”⁴⁵. Autorzy wskazują na analogiczny odpowiednik białoruski oraz na możliwy związek z *дубу*⁴⁶ ‘szczudła’ → ‘długie nogi’⁴⁷. Interpretacja ukierunkowana na genezę

³⁹ Wszystkie wystąpienia u trzech autorów (i w przedrukach).

⁴⁰ U jednego autora (i w przedrukach jego utworu).

⁴¹ Trzy wystąpiły w prasie wydawanej w Petersburgu.

⁴² Dodajmy na marginesie, że powojennych wystąpień przymiotnika *cybaty* jest zaledwie kilkanaście, pierwsze z 1953 roku (w prozie Floriana Czarnyszewicza, pisarza polonijnego urodzonego na Białorusi). Część tych poświadczeń to tylko zapisy z prac językoznawców o polszczyźnie północnokresowej, np. o języku M. Wańkowicza, czy też z opracowań gwar północnokresowych (np. Smułkowa, 2011), czyli wystąpienia wtórne.

⁴³ Wydaje się, że zarówno w tym przykładzie, jak i w cytacie podanym w SJPD mamy do czynienia z utratą samodzielności przymiotnika *cybaty*, występuje on bowiem jako komponent analizizmu.

⁴⁴ Nie wypowiedziała się jednak co do używania przymiotnika *cybaty* w polszczyźnie południowokresowej (w Kurzowa, 1985, pracy obszernej, przymiotnik *cybaty* nie wystąpił), zatem warto przejrzeć pod tym kątem materiały z kresów południowo-wschodnich. Postać ukraińską przywołuje też Koniusz (2001, s. 91).

⁴⁵ Niejasne.

⁴⁶ Por. wariantywnie postaci białoruskie: *дзыбы, дзыбаты*. W języku białoruskim też *дыбы* ‘szczudła’ (TSBLM, 2002, s. 188).

⁴⁷ Mowa o szczególnych szczudłach, myśliwskich (do chodzenia po śniegu), por.: „Podchodzenie zimą zwierzyny na szczudłach było starą techniką myśliwską na Rusi”. Strus. *дыба* ‘ts.’ znane od XIII wieku. (ESJPB, 2000, t. 1, ss. 314–315).

wschodniosłowiańską (wobec występowania wariantu białoruskiego z dźwięczną zwarto-szczelinową: *дзыбамы* oraz wobec samego faktu istnienia analogicznej jednostki też w ukraińskim, i to bez ograniczenia terytorialnego) wydaje się bardziej przekonująca niż wiązanie z litewskim *cibė* 'koza'⁴⁸.

Prawdopodobnie w polszczyźnie etnicznej zapożyczenie to uległo modyfikacji semantycznej, przekształcając się w oznaczenie pewnych cech budowy anatomicznej konia. Wydaje się, że związek ze znaczeniem wyjściowym 'długie nogi' został utrzymany, por. jeden z przytoczonych wyżej kontekstów: *Lepszy jest koń przy ziemi, na krótkich nogach, niż cybaty*.

Przegląd materiału pozyskanego dzięki Odkrywce uświadamia też, że przymiotnik *cybaty* ma raczej wydźwięk pejoratywny, nie oznacza po prostu 'długi' czy 'długonogi', jak podaje (być może tylko upraszczając interpretację) wielu badaczy, lecz zawiera też sem 'nieproporcjonalnie, ponad miarę'⁴⁹. „*Cybatość*” jest wadą także u konia, świadczą o tym niemal wszystkie cytaty, por. wyrazisty przykład: *krew posiada doskonałą, lecz dawał konie cybate*. W językach dawcach rys ten wydaje się słabiej zaznaczony (a przynajmniej nie odzwierciedlają go definicje słownikowe).

5.2. Kaliwo

5.2.1. Stan badań (bilans)

Kaliwo (też *kaliwa*) 'ziarnko; odrobinka; pojedyncza roślina; kielek; źdźbło; łodyga; paciorek różańca'; SL (1854–1860/1994–1995, t. 2, s. 295) notuje derywat od *kaliwo*: *kaliwek* 'ziarnko'⁵⁰, SWil (1861, t. 1, s. 459) *kaliwo, kaliwa* 'ziarnko', *prow.* 'źdźbło, fig. *prow.* 'odrobina' (w haśle *różaniec*: *Przerzucił kaliwa różańca*), SW (1900–1927, t. 2, s. 210) *gw.* 'źdźbło, odrobina' (w cytacie też *kaliwa różańca*)⁵¹, SGP (1900–1911, t. 2, s. 295) z *suw., ust. z Litwy*, 'ziarnko, źdźbło, odrobina' (w cytacie też 'pojedyncza roślina', por.: „*Kaliwo* = każda pojedyncza roślina stanowi kaliwo, niby egzemplarz”⁵²); SEJP (1927, s. 214) w haśle *kalina*: „Inne *kalina* 'zdziebłko, słomka', 'ziarnko' jest (mylną?) odmianą *kaliwa* (od *kałać* 'kłóć?')”; SJPD (1958–1969, t. 3, s. 480) *daw.* 'ziarnko

⁴⁸ W zbiorze czystych białorutenizmów („bez lituanizmów zapożyczonych za pośrednictwem błrs.”) w Koniusz (2001, s. 133).

⁴⁹ Tak podaje Koniusz (2001, s. 143), wśród „ujemnych cech fizycznych”.

⁵⁰ Z *Satyry* Horacjusza przełożonych przez M. Matuszewicza (urodzonego na Podlasiu) i wydanych w Wilnie w 1784 roku (Sawaniewska-Mochowa, 1990, ss. 139–140).

⁵¹ Za Zygmuntem Kaczkowskim (1825–1896), pisarzem i poetą urodzonym na kresach południowo-wschodnich.

⁵² Cytat pochodzi z rękopiśmiennego *Słowniczka gwary augustowskiej* Aleksandra Osipowicza, suwalskiego nauczyciela, etnografa, społecznika (1822/1823–1893) (zob.: Nowowiejski, 2003, 2009).

⁵³ KSGP (b.d.) podaje przykłady z biał., biał.-podl., graj. i rybn.

zboża, maku' oraz *przen. kaliwa różańca*⁵⁴ (i wskazanie na genezę białoruską). W SBSJ (1982, s. 142) wśród bałtyzmów w językach słowiańskich.

W pracach Kurzowej (Kurzowa, 1993, s. 367) i Mędelśkiej (Mędelśka, 2004, ss. 248–249) mamy zapisy łącznie z 19 źródeł (wszystkie z kresów północno-wschodnich). Pochodzą one z dialektu kulturalnego i wariantu potocznego XIX wieku (6) i XX wieku (5, w tym jeden z pierwszej ćwierci, 4 z okresu międzywojennego). Jedno międzywojenne źródło rejestruje wyraz w dialektach ludowych, dokumentując też jego pojawianie się w dialekcie kulturalnym (Turska, 1995, ss. 81, 86). Natomiast źródła powojenne (6) zawierają głównie zapisy z gwar (wileńskich, kowieńskich i przesiedleńczych), jest też przykład w prasie wileńskiej. W materiale tym dominują zdecydowanie zapisy sprzed 1939 roku. Pierwsze wystąpienie pochodzi z 1784 roku. Po analizie materiału oraz stanowisk innych badaczy Z. Kurzowa podaje białoruską genezę (*каліва, каліво*), ale wskazuje też odpowiednik litewski (*kolys, kōlis*), podobnie J. Mędelśka: „lit. przejęty niegdyś do pol. pnkres. przez medium biał.”

Z przejranych nowszych prac *kaliwo* odnotowują w różnych znaczeniach: ‘sadzona, rozsada, pojedyncza roślinka’, ‘todyga, źdźbło’ (Rieger i in., 2006, s. 212); ‘źdźbło’ (Grek-Pabisowa i in., 2008, s. 158); ‘todyga’ (Minksztyt & Minksztyt, 2010, s. 245); ‘todyga’ (Rieger, 2014, s. 120); ‘kiełek, źdźbło; rozsada’ (Lewaszkiewicz, 2017, s. 406); ‘flanca, sadzonka’ (Grek-Pabisowa i in., 2017, s. 391); ‘sadzona’⁵⁵ (Rutkowska, 2016, s. 34); ‘roślina’ (Grek-Pabisowa & Ostrówka, 2018, s. 153). Wszystkie zapisy pochodzą z powojennych gwar północnokresowych Litwy i Białorusi.

Autorzy nie analizują szczegółowej etymologii rzeczownika, ograniczając się do zarejestrowania go w swych zbiorach leksyki północnokresowej, często jednak wskazują genezę pośrednio, np. przez przywołanie obcojęzycznego odpowiednika⁵⁶, por. „brus. gwar. *каліва*” (Rieger, 2014, s. 120; Rieger i in., 2006, s. 212), albo w inny sposób, por. uwagę: „spotykane są też inne zdrobnienia z zastosowaniem polskich sufiksów przy litewskich podstawach, np. *-eczek: kaliw -eczek* ‘mała sadzonka’” (Rutkowska, 2016, s. 34), czy też dłuższą wypowiedź ujawniającą traktowanie przez jej autorki pożyczki *kaliwa* jako lituanizm, a nie białorutenizm:

Wśród zapożyczeń z białoruszczyzny wymienionych przez H. Karaś w tym wykazie znalazły się także lituanizmy, np. *kaliwa, kindziuk, osieć*, bez wyjaśnienia powodu umieszczenia ich na tej liście. Czy istnieją dowody, iż dostały się one do polszczyzny północnokresowej przez medium białoruskie? (Grek-Pabisowa & Ostrówka, 2018, s. 153).

Zarysowują się różnice stanowisk w kwestii udziału języka litewskiego w powstaniu północnokresowizmu *kaliwo*. Większość badaczy wskazuje dziś genezę

⁵⁴ Za Z. Kaczkowskim.

⁵⁵ Podaje *kaliweczek* ‘mała sadzonka’.

⁵⁶ Por.: „podanie w *Słowniku odpowiedników białoruskich* (w tym gwarowych), rosyjskich i litewskich pokazuje związki pomiędzy językami i możliwy kierunek zapożyczenia” (Rieger, 2014, s. 37).

białoruską, o litewskiej nie wspominając. Tak też – przypomnijmy – postąpiła wcześniej wybitna badaczka wpływów litewskich Halina Turska, umieszczając rzeczownik *kaliwa* nie w dziale poświęconym lituanizmom, lecz właśnie wśród białorutenizmów (Turska, 1995, s. 81). Także K. Rutkowska nie wprowadziła leksemu *kaliwo* do okazałego rejestru lituanizmów, w tym tzw. ukrytych, mimo że w *Słowniku* tym spisem poprzedzonym, którego jest współautorką, *kaliwo* umieszczono (Rutkowska, 2006b)⁵⁷. Ten osobliwy rzeczownik pominęła też Dorota K. Rembiszewska, analizująca wpływy bałtyckie w leksyce dialektu knyszyńskiego (Rembiszewska, 2006). W *Słowniku* SBSJ, na którego dokumentacji oparła swą wcześniejszą konkluzję Mędeńska (2004, s. 249), Jūratė Laučiūtė, autorka SBSJ, bardzo ostrożnie formułuje tezę o litewskim pochodzeniu rzecz. *kaliwa*⁵⁸, lokując tę jednostkę w dziale *Славянские слова, балтийское происхождение которых недостаточно аргументировано* [Wyrazy słowiańskie, których bałtyckie pochodzenie nie zostało wystarczająco uzasadnione] i uzasadniając ewentualną litewską genezę polskich formacji m.in. ich zasięgiem geograficznym: „Ареал польских слов является характерным именно для литуанизмов” [Areal wyrazów polskich jest charakterystyczny właśnie dla lituanizmów] (SBSJ, 1982, s. 142). Autorka wskazuje też na ograniczone terytorialnie (i znaczeniowo) występowanie analogicznego leksemu w gwarach rosyjskich⁵⁹. Dodajmy, że w słowniku gromadzącym swoistą leksykę białoruską traktuje się *каліва* jako leksem polisemantyczny, który w znaczeniu ‘pojedyncza roślina, łodyga, ziarenko’ nie ma jednobrzmiącego odpowiednika w języku rosyjskim (SzSS, 1994, s. 86).

Warto też uzupełnić dotychczasowe dane o stan w języku ukraińskim. Otóż siedmiotomowy słownik etymologiczny języka ukraińskiego (*Етимологічний словник української мови у семи томах*) podaje z gwar Polesia *калив’є* ‘łodyga ziemniaka’ (też *каливенне*, *каліва*, *калів’я* ‘krzew ziemniaka’, ‘połowa pasma przędzy konopi, lnu’, ‘nać marchwi’, ‘łodyga grochu’, ‘roślina’, ‘żdźbło’, ‘mała ilość’, ‘odrobinka’ oraz *калива*, *каливо* ‘ziarnko’, ‘jedna jagódka’). Autorzy rejestrują analogiczne postaci białoruskie i oceniają pochodzenie omawianej jednostki jako „niejasne” (ESUM, 1982–, t. 2, s. 350). Tak więc zasięgi terytorialne wskazują na białoruskie źródło zapożyczenia w językach wschodniosłowiańskich i w polszczyźnie północnokresowej, natomiast

⁵⁷ Leksemu *kaliwo* brakuje też w stosunkowo obszernym wykazie bałtyzmów występujących w polskich gwarach okolic Trok (Rutkowska, 2007) oraz wśród lituanizmów notowanych na obszarze ignalińsko-trockim (Rutkowska, 2014).

⁵⁸ Opiera się na nielicznych źródłach, m.in. na pracy: Smułkowa (1969, ss. 65–66).

⁵⁹ Podaje postaci *каливо*, *калива*, *калика*, *калига* i in., głównie w znaczeniu ‘brukiew’ (także ‘nać brukwi’), ograniczone do okolic Pskowa i Tweru, używane też, co znamienne, w rosyjskich gwarach Łotwy. (Litewskie gwarowe *kolys*, *kōlis* zapożyczono z łotewskiego w znaczeniu ‘brukiew’ – SEJL, 2016, s. 551). Por. też w TSZRJ (2002, t. 2, s. 69) *каливо* i odmianki fonetyczne – ‘brukiew’ (Psków, Twer). Jednak ESRJ (1986–1987, t. 2, ss. 166–167) notuje tylko rosyjskie dialektałne *каливо*, *калева* w znaczeniu ‘troszeczkę’ i ‘ziarenko, odrobinka, drobny owoc’ (z okolic Smoleńska), wiąże ze znaczeniem ‘mały’ i traktuje jako formację odzaimkową. Interpretacja ta spotkała się z krytyką autorów ESUM (1982–, t. 2, s. 350).

kwestia ewentualnego związku białoruskiego *kałiwa* z litewskim *kolys*, *kõlis* pozostaje otwarta.

5.2.2. Prezentacja materiału z zasobów Odkrywki

Prezentujemy materiał (do 1939 roku) uporządkowany według ujawnionych znaczeń. Bierzemy pod uwagę także przedruki, ponieważ poszerzały one krąg odbiorców badanego leksemu.

Rzeczownika *kaliwo* używano w znaczeniu botanicznym i niebotanicznym.

I. Znaczenia botaniczne:

I.1. ‘ziarno’:

Do siewu brać ziarno zdrowe [...], ażebyli się w niem znajdowały jakie kaliwa do choroby usposobione, należy ich przez bejcowanie pozbyć się [...] (GWO⁶⁰ 1836); *Gnie korne czoło kłos pełen kaliwa [...]* (BR⁶¹ 1858); *Na osobliwszą tu uwagę zasługuje, fr. Seiigle, łac. Secale, zboże, żyto, które tak jak każde ziarno, jak jagła, jest sieknie, dające się trzeć, drobić, siekać, jest, zeigle, seigle, se-igli, se kale, se-kala, igli się, kala się, przekala, nawodzi się kalem, gryzącym gnojem, kale się płynem tłustym, zapładniającym gdy wrzucone jest w ziemię nawiezioną, skąd i nazwisko kaliwa, ziarka, które może o sobie powiedzieć se-igle, iglę się, se-kalę, kalę się* (EHM⁶² 1859); [...] *z zaprawą 438 kaliw, bez zaprawy 332* (TR 1926).

Ekscerpt zawiera tylko 4 wystąpienia w znaczeniu ‘ziarno’. Pochodzą z Wileńszczyzny i Białorusi, pierwsze zanotowano w 1836 roku, ostatnie w 1926.

I.2. ‘żdźbło (łodyga wiechlinowatych)’:

[...] *na jałowych piaskach widać zwiędłe kaliwo trawy* (KPP⁶³ 1828; DWHL 1828 i 1928); *W następney mroźney zimie wymarza jey [pszenicy] część większa: lecz 15 albo 20 kaliw utrzymały się [...]. Naybuyniejsze kaliwa w krzakach wymarzały; przecież odżyły w nich niektóre zielone odrostki* (DWNS 1828); [...] *co się stało z naszą jarzyną, spaliło się zupełnie, lny gdzie i były [...], to i z tych pożytku nie będzie, bo jednego dnia siane [...], jedne kaliwa jeszcze zieleniały, kiedy już drugie zupełnie wyschły, cóż może być z takiego lnu? czy przy namoczeniu go? to nim jedne kaliwa odmokną, drugie przemokną* (KWKZ 1858); *Owies ten [...] wzrasta bujnie i ciemnym kaliwem tak jak na pognoju* (KW 1861); *[Owies] krzewić się zaczął, próżne miejsca zakrył i ciemnem kaliwem jak ściana gęsty wzrastał [...]* (KW 1861); *Szpergel tak zasiany, od samego obejścia okazał [...]* **kaliwo** *bujne, grube,*

⁶⁰ Autor, Michał Oczapowski (1738–1854), był profesorem Uniwersytetu Wileńskiego urodzonym koło Nowogródka.

⁶¹ Autor, Antoni E. Odyniec (1804–1885), urodził się na Białorusi.

⁶² Dzieło Adama B. Jochera (1791–1869), encyklopedysty i wykładowcy Uniwersytetu Wileńskiego urodzonego w Wilnie.

⁶³ Z tekstu J. Potockiego (*Podróż do Astrachania i okolic przyległych w roku 1797*).

soczyste i wzrost tak piękny, że pod koniec lipca [...] rola przedstawiała widok bujnego sianozęcia (PGW 1862); [...] pszenica wzrasta kępami, wcześniej z jesieni posiana, zbyt cienkimi **kaliwami** runieje [...] (PGW 1862); [Zasiać szporek] i na zaoranym polu zaraz znowu zasiać; drugi obchód iść będzie już ciemnym **kaliwem** [...] (KW 1863); Niech słowa nasze będą tej mocy, jaką ma w sobie ziarno, w którym jest nie tylko **kaliwo** i kłos, ale zboże choćby do zasiania całego globu (LPAM 1877; przedruk w JKR 1922); **kaliwo**, kaliwko – żdźbło, słomka [...] (PF⁶⁴ 1892; przedruk w SGL 1894); Nie wyrrywają one [brony] **kaliw** owsa [...] (TR 1928); [Kukurydź] Sieje się po kilka ziarn naraz (2–3), a następnie przerywa się, zostawiając po 1 **kaliwie** (TR 1928); Na polach [...] mało gdzie jaka **kaliwa** styrczy (S⁶⁵ 1929); Po tern pierwszym motykowaniu usuwa się zbyt cenne roślinki, pozostawiając po jednym **kaliwie** (TR 1933).

Rzeczownik **kaliwo** we wskazanym znaczeniu wystąpił w Odkrywce 20 razy⁶⁶. Przytłaczająca większość – 17 – zapisów pochodzi ze źródeł północnokresowych, głównie z Wileńszczyzny. Pierwsze wystąpienie jest bardzo wczesne: 1797 rok, ostatni przykład zanotowano w roku 1933.

1.3. ‘pojedyncza roślina’:

Konopia pospolita [...], listki równowązko-lancetowate, ząbkowane, górne w **kaliwach** samczych często cętkowane (ORL⁶⁷ 1830); Drudzy twierdzą, że trafił na niwę bobu, którą przejść trzeba było, że zanic Pitagoras nie mógł się na to odważyć. Już lepić tu, rzekł, umierać, niż wygubić wszystkie te biedne **kaliwa** (ŻDM⁶⁸ 1837); [...] należy wyrwawszy krzaczek (**kaliwo**) „Liebiedy” [...] i zwróciwszy się twarzą ku wschodzącemu lub zachodzącemu słońcu, łamać „liebiedę” na kawałki [...] (MAAE⁶⁹ 1896); [...] muły zaczną już lucernę gryźć, Ciągąc ze żłobu jej **kaliwa** [...] (MPP⁷⁰ 1897); [...] na tej powierzchni (100 m²) rosło w tych warunkach 6250 **kaliw** świerzepy (ognichy) i 16950 **kaliw** innych chwastów. Po użyciu azotniaku pylistego pozostało 650 **kaliw** świerzepy [...] (TR 1930); [...] rozsypujemy ją [saletrę] [...] pod każde **kaliwo** z osobna (TR 1937); [...] idąc między rzędami buraków podsypuje się [nawóz] pod każde **kaliwo** (TR 1938).

⁶⁴ Z pracy Z. Glogera *Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim*. Materiały do słownika autor gromadził od 1865 roku (Okoniowa & Okoń, 2019, s. 75).

⁶⁵ Z tekstu: *Wielki głód* (opowiadanie nad-jeziorne z 1949 r.).

⁶⁶ Uwzględniliśmy w obliczeniach także 4 wystąpienia leksemu **kaliwo** w przedrukach, już ich ponownie nie cytując.

⁶⁷ Opracował Józef Jundziłł (1794–1877), botanik urodzony na Wileńszczyźnie.

⁶⁸ To przekład pracy F. Fénelona, arcybiskupa francuskiego (1651–1715), wydany w Wilnie.

⁶⁹ Z pracy Franciszka Werenki *Przyczynek do lecznictwa ludowego* (o medycynie ludowej i zabobonach na Białorusi).

⁷⁰ Poemat F. Mistrala z roku 1859 wydano w polskim tłumaczeniu w 1897 roku. Autor przekładu podpisał się pseudonimem (Adam M-ski), pod którym kryła się Zofia Trzeszczkowska, poetka i tłumaczka (1847–1911) urodzona na Białorusi.

Kaliwo ‘pojedyncza roślina’ poświadczono 9 wystąpieniami, napotkanymi w źródłach północnokresowych (7 z Wileńszczyzny, 2 z Białorusi). Pierwszy przykład pojawił się w roku 1830, ostatni – w 1938.

I.4. ‘sadzonka’:

*Po drugim opleciu odkrywa się na pewne niedostatek buraków na morgu gdzie prawie cała ziemia jest czystą, bo się na niej ledwo silne tylko **kaliwo** utrzymało. Tu następuje operacja dosadzania miejsc pustych flansami na rozsadnikach [...] (TW 1858); [Nawóz] swoje części, przy obsypywaniu z ziemią umieszane i do **kaliwa** zbliżone, przy dalszem wzroście kartofli na korzyść ich obróci (PGW 1862); [Kartofle] obsypywałem ręczną motyką dokładnie [...], kopce przy każdym **kaliwie** robiłem blisko pół łokcia wysokie (PGW 1862); [...] wskazania są różne. Jedni [...] żądają dla jednego **kaliwa** [...] aż kwadratowego sążnia (KL 1908); [O sadzonkach kapusty] gospodyni rozpoczyna okopywanie, przyczem przed zmierzchem trzy **kaliwa** powinny być obowiązkowo okopane (GB⁷¹ 1924; MPW 1927; DP 1935; DB 1935); [...] polega na [...] ogrodowej uprawie każdego **kaliwa**, rozsazanego zboża (TR 1926); Sadzeniaki dostali z odległego majątku [...]. trzeba było osypywać **kaliwo** po **kaliwie** [...]. Co ciekawszy przechodzić [...] podrywał **kaliwa** szukając bulw (SZS⁷² 1938).*

W czwartym znaczeniu, ‘sadzonka’, mamy w Odkrywce 12 zapisów, 9 z nich powstało na kresach północno-wschodnich, 3 pojawiły się w czasopiśmie warszawskim. Pierwszy przykład pochodzi z roku 1858, ostatni – z 1938.

I.5. ‘kielek’:

*Albo: zakrywają pierwsze „**kaliwo**” (= ździebelko, kielek) garnkiem, który następnie rozbijają, aby główki były twarde i wielkie (WMGE⁷³ 1903); [...] owies [...] wzeszedł „ciemnym **kaliwem**”, jak wyrażał się ekonom Buszyło, i wyrósł i wykosił się (KP⁷⁴ 1917).*

W zasobach Odkrywki znaleźliśmy tylko 2 przykłady użycia rzeczownika *kaliwo* w znaczeniu ‘kielek’, oba z obszaru białoruskiego. Są późne: z 1903 i 1917 roku.

I.6. ‘gałązka’:

***kaliwo**, kaliwko – [...] jednostka trawy i każdego ziółka, np. daj mi kaliwko ruty czyli jedną gałązkę (PF⁷⁵ 1892; przedruk w SGL 1894).*

⁷¹ Z tekstu Emilii Sukretowej (pisarki związanej z Warmią i Mazurami) *Wigilia św. Jana u Mazurów*.

⁷² Witold Rodziewicz opisuje w artykule sytuację w Zabłociu na Wileńszczyźnie.

⁷³ Z artykułu Wandalina Szukiewicza (1852–1919), archeologa i etnografa urodzonego na Białorusi.

⁷⁴ Autor, Kazimierz Zdziechowski (1878–1942), prozaik i publicysta, urodził się w Rakowie koło białoruskiego Mińska.

⁷⁵ Za tekstem Z. Glogera *Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim*.

W znaczeniu szóstym ('gałązka') mamy tylko dwa wystąpienia, pochodzą z Podlasia, z pracy jednego autora (wyd. 1892 i 1894).

I.7. we wszystkich znaczeniach (jako leksem):

Jeśli to wszystko spada na nas za zaściankowe „kaliwo, nadojadać i trzy biwszy”, to [...] czyż mamy się tu [...] gubić w dociekaniach [...] (KL 1905).

Autor przytoczył rzeczownik *kaliwo* jako przykład prowincjonalizmu, często piętnowanego w początkach XX wieku, potwierdzając znaczne rozpowszechnienie tej jednostki słownikowej (w różnych znaczeniach) na ówczesnej Wileńszczyźnie.

II. Znaczenia niebotaniczne

II.1. 'paciorek różańca':

a) w znaczeniu realnym:

On licząc okiem kaliwa różańca, Kroplami w myślach przelewa krew brańca [...]" (PLB⁷⁶ 1835; przedruk: TAE0 1874; P 1895; 1897; BPP 1924); *On licząc okiem kaliwa różańca. Kambolojo albo rożaniec mużułmański, zawiera ziarn dziewięćdziesiąt dziewięć* (PLB⁷⁷ 1835; przedruk: TAE0 1874; P 1895; 1897); *Przerzucił kaliwa różańca* (SWil⁷⁸ 1861); *[Jaskółki] Jedna przy drugiej siadały sznurkiem: Jakby różańca czarne kaliwa Nizała w rzędy ręka cierpliwa* (KR⁷⁹ 1868; przedruk: PAEO 1874; KKK 1882; Ś 1893; P 1895; ŚF 1901; SS 1932); [...] *przesuwając w rękach brunatnego różańca kaliwa, patrzył w pogodne niebo [...]* (DZK 1874); [...] *nie powróciłeś nazad do twojej dawnej myśli zamienienia kul ołowianych na różańcowe kaliwa* (DZK 1874); *Tu bursztynowe różańca kaliwa, Z których woń cudna rozlewa się w rękę* (TAE0 1874; P 1895; BPP 1924); [...] *były to bursztynowe, przyniesione z ziemi świętej różańca kaliwa* (GL 1878); *Tak jakby kaliwa różańca, zbrodnia przesuwają się po zbrodni* (TPow 1879); *Przesuwał swoje kaliwa, szkaplerze Nosił [...]* (C⁸⁰ 1885); [...] *najświętsza nieć podań się zrywa, a skutkiem takiego zerwania społeczności się rozsypują, jak kaliwa różańca* (K⁸¹ 1885); [...] *ogromnego złotego różańca o 15-u dziesiątkach, którego każde kaliwo odznacza się odmienną emalią* (K 1888); [...] *rekoligował się wnet i już kaliwa różańca przesuwają [...]* (TI⁸² 1910); *Zwolna obracając palcami bukszanowe kaliwa różańca, szedł szlakiem [...]* (TI⁸³ 1924);

⁷⁶ Tłumaczył A.E. Odyńiec.

⁷⁷ Z objaśnień do poematu A.E. Odyńca.

⁷⁸ W haśle *rożaniec*.

⁷⁹ Z utworu *Jaskółki. Legenda z życia świętego Franciszka z Asyżu* pióra A.E. Odyńca.

⁸⁰ Z *Ody do Napoleona Bonapartego* G. Byrona.

⁸¹ Z tekstu Władysława Kulczyckiego (1834–1895) urodzonego na Podolu.

⁸² Z noweli konkursowej *Żywoty* Zygmunta Bartkiewicza (1867–1944), pisarza urodzonego w Pabianicach.

⁸³ Z opowieści *Wyzwolenie* Z. Bartkiewicza.

b) w znaczeniu przenośnym:

[...] zajęcie Austryaków za Sawą będzie pierwszym **kaliwem** w różańcu nowych powikłań [...] (TP 1879); *Nie potrzebujemy szeroko dowodzić czytelnikom, że nowe to kaliwo całego już różańca wymysłów [...] wyssano z palca [...] (TI 1889).*

W ekscerpce znajduje się 31 wystąpień rzeczownika *kaliwo* w znaczeniu ‘paciorek różańca’ utworzonym na bazie pierwotnego ‘ziarnko’. Większość z nich (20) pochodzi z polszczyzny północnokresowej, głównie z prac A.E. Odyńca i ich przedruków. Są też 4 zapisy z kresów południowo-wschodnich oraz przykłady ze źródła petersburskiego, warszawskiego, krakowskiego. Po raz pierwszy leksem w tym znaczeniu wystąpił w 1835 roku (u A.E. Odyńca), czyli znacznie wcześniej niż użył go Z. Kaczkowski cytowany w słownikach; po raz ostatni pojawił się w roku 1924.

II.2. ‘koral, koralik’:

[...] naszyjnik o **kaliwach** z ciasta, do którego wchodzi sproszkowany gwoździć i popiół [...] (WSN⁸⁴ 1888); [...] rozkopał około 160 kurhanów, w których znalazł mnóstwo rozmaitej wielkości **kaliw** złotych, srebrnych i brązowych kunsztownej roboty, tudzież wiele innych przedmiotów starożytnych (DŁ 1889): [...] **kaliwo** szklane niebieskiego koloru z grobu przedhistorycznego [...] (SCT 1912).

W zasobach Odkrywki znajdują się trzy wystąpienia *kaliwo* we wskazanym znaczeniu, wszystkie spoza Kresów. Są stosunkowo późne (1888, 1889, 1912).

II.3. ‘kamyk’:

Kołacz leż ubitych zdrętwieniem w **kaliwa**, Ziarnisty kruszec tych krain rodzimy: Czyż to nie areolit⁸⁵ smutny i prawdziwy? (PP⁸⁶ 1849); *Tam, tam – na północ – kędy ciche wody Pieszczą kwiat lilii, krzemieni kaliwa, Z których Litwinka czerpie urodziwa* (PAS⁸⁷ 1852)⁸⁸.

⁸⁴ Przekład Teresy Prażmowskiej (1842–1912), pisarki i tłumaczki urodzonej na Lubelszczyźnie.

⁸⁵ Błąd literowy w oryginale.

⁸⁶ Z utworu *Dwie miłości: aerolit* pióra Ludwika Podbereskiego związanego z Polesiem (zob. Rudziewicz, 1999, ss. 268–269).

⁸⁷ Autorka, Anna Skimborowiczowa (1808–1875), pisarka, urodziła się w Warszawie.

⁸⁸ W ekscerpce wystąpił także nieznanym słownikiem egzotyczny homonim badanej jednostki, por.: „Warto przypatrzeć się zbliska mniszej republice Athosu, jej różnym monasterom, skitom, kelliom, **kaliwom** [...]; widzieliśmy najrozmaitsze siedziby rozsiane na obydwu stronach athoskiego półwyspu – mówiono nam o monasterach, skitach, kelliach, **kaliwach**, metochionach. Gerontowie poszczególnych **kaliw** zbierają się na wspólne narady, tworzą bowiem synaxis skitu, a ich postanowienia obowiązują cały skit. [...] każda kellia lub **kaliwa** wynajmuje swą częśćkę ziemi i dom od swego monasteru. [...] Mnisi w kelliach lub **kaliwach** zajmują się częścią uprawą roli, częścią rzemiosłem” (MK, 1908). Jeden taki przykład trafił się też w próbie powojennej: „Stanice obejmowały kilka kolib (arum. **kaliwa**) i obiektów dla zwierząt. Koliby znajdowały się blisko siebie i przypominały skupione wsie” (Luković, 2015, s. 70).

W Odkrywce odnaleźliśmy dwa przykłady rzecz. *kaliwo* 'kamyk', oba dość wcześnie, z połowy XIX wieku. Pierwszy pochodzi z polszczyzny północnokresowej, drugi – z etnicznej.

5.2.3. Wnioski

W systemie Odkrywka leksem *kaliwo* ma 86 poświadczeń (do 1939 roku). Przeważają wystąpienia w znaczeniach botanicznych: 50; przykładów w znaczeniach niebotanicznych jest 36.

Wśród 50 wystąpień leksemu *kaliwo* w znaczeniach botanicznych najczęściej pojawia się 'żdźbło' (20 wystąpień), 'sadzionka' (12) i 'pojedyncza roślina' (9). Pozostałe znaczenia są notowane sporadycznie: 4 razy 'ziarno', 2 – 'kiełek', 2 – 'gałązka' i 1 przykład bez wskazania znaczenia.

Najczęstsze znaczenie ('żdźbło') zostało jednocześnie poświadczane najwcześniej: 1797 rok. Trochę później, ale też stosunkowo wcześniej pojawiło się znaczenie 'pojedyncza roślina': 1830, 'ziarno': 1836 i 'sadzionka': 1858. Pozostałe zanotowano dopiero na przełomie XIX i XX wieku: 'gałązka': 1892, 'kiełek': 1903 (a także rzeczownik *kaliwo* jako jednostkę słownikową o pełnej strukturze znaczeniowej): 1905. Badana jednostka we wszystkich znaczeniach oprócz 'gałązka' występowała jeszcze w XX wieku, w znaczeniu 'ziarno', 'żdźbło', 'pojedyncza roślina' i 'sadzionka' notowano ją w okresie międzywojennym.

Co do zasięgu terytorialnego leksemu *kaliwo* w znaczeniach botanicznych, to zasoby Odkrywki jednoznacznie wskazują na obszar Białorusi i Litwy (głównie Wileńszczyzny). Stamtąd pochodzą prawie wszystkie źródła (42, czyli 87,5%), w których rzeczownik *kaliwo* występuje (co najmniej) po raz pierwszy, tzn. nie przedruki.

Spośród 36 użyczeń rzeczownika *kaliwo* w znaczeniach niebotanicznych dominuje zdecydowanie 'paciorek różańca' (31 poświadczeń). Jest to znaczenie metaforyczne, oparte na podobieństwie do znaczenia botanicznego 'ziarno'. W zasobach badanego zbioru odnaleźliśmy też pokrewne, wcześniej nienotowane użycie *kaliwo* w znaczeniu 'korał, koralik' (3 przykłady) oraz 'kamyk' (2).

Okazało się, że metafora 'paciorek różańca' pojawiła się już w roku 1835. Dotąd dysponowaliśmy zapisem o 20 lat późniejszym (1855, z Z. Kaczkowskiego). Wczesne jest też pierwsze poświadczenie znaczenia 'kamyk': 1849, natomiast znaczenie 'koralik' wystąpiło późno – w 1888 roku. Rzeczownik *kaliwo* 'paciorek różańca' notowany jest po raz ostatni w latach dwudziestych XX wieku, 'koralik' – w roku 1912, 'kamyk' – w 1852.

Zasięg terytorialny badanego rzeczownika w znaczeniach niebotanicznych jest – w świetle danych Odkrywki – szerszy niż w znaczeniach botanicznych. Z kresami północno-wschodnimi wiąże się 21 źródeł, czyli 58%, pozostałe pochodzą z obszarów etnicznych lub z kresów południowo-wschodnich.

Co ciekawe, a raczej znamienne, przeszukanie w celach porównawczych zasobów Odkrywki z okresu wojny i powojnia (1942–2018) zaowocowało wprawdzie pokaznym ekscerptem: 46 wystąpień ciągu graficznego *kaliwo* (lub ciągów graficznych odpowiadających formom fleksyjnym rzeczownika *kaliwo*), jednak żadne z wyeksplorowanych poświadczeń nie jest tym właściwym, nie potwierdza bowiem funkcjonowania rzeczownika *kaliwo* w interesujących nas znaczeniach. Odnaleźliśmy kilka przykładów pochodzących z prac o polszczyźnie północnokresowej (np. Sawaniewska-Mochowa, 1990), z SJPD i kolejnych wydań SEJP, czyli wystąpienia wtórne, tu nieistotne, a także wiele nazw własnych (np. *koło Kaliwa*, *z Edytą Hanka-Kaliw*).

6. Podsumowanie

1. Pozytywny wynik eksperymentalnego zastosowania modelu językowego GPT-4 do wstępnego rozpoznania zadanych znaczeń ciągu literowego *kaliwo* (oraz ciągów graficznych odpowiadających formom fleksyjnym rzeczownika *kaliwo*) wskazuje – poza innymi, nie tak ważkimi, korzyściami – że dzięki GPT-4 stanie się możliwe skuteczne penetrowanie gigantycznych zasobów zdigitalizowanych w poszukiwaniu kalk semantycznych, szczególnie często występujących w polszczyźnie północnokresowej.
2. Badanie wykazało, że korzystanie z nieprzebranych zbiorów Odkrywki może być niezwykle przydatne w studiach nad polszczyzną północnokresową, ponieważ:
 - a) umożliwia ustalenie daty pierwszego wystąpienia północnokresowizmu (np. *cybaty* – 1840, *kaliwo* – 1797) w tekstach drukowanych wprowadzonych do Odkrywki;
 - b) pozwala na zweryfikowanie daty pierwszego wystąpienia badanej jednostki (np. dotychczasowe dane wskazywały, że leksem *kaliwo* ‘paciorek różańca’ zarejestrowano po raz pierwszy w roku 1855, wynik zaś naszego badania każe przesunąć datę pierwszego wystąpienia o 20 lat wstecz (1835 rok); w polszczyźnie kresowej data pierwszego pojawienia się osobliwości słownikowej ma znaczenie m.in. przy ustalaniu wpływów obcojęzycznych;
 - c) umożliwia szybki dostęp do poświadczeń historycznych (np. *cybaty*: brakowało zapisów z okresu 1840–1918 – wydobyliśmy 24, były 2 z okresu międzywojennego – dostarczyliśmy 19; *kaliwo*: mieliśmy kilka przykładów sprzed 1939 roku, uzyskaliśmy ich kilkadziesiąt);
 - d) znacznie powiększa liczbę poświadczeń badanego leksemu, czyli istniejącą bazę materiałową (wydobyliśmy 43 nowe wystąpienia *cybaty* wobec kilkunastu wcześniejszych i 86 zapisów *kaliwo* wobec dotychczasowych około 30);
 - e) umożliwia śledzenie rozwoju semantycznego jednostki oraz datowania pierwszych wystąpień poszczególnych znaczeń (np. *cybaty*: 1840, 1844,

- 1874, 1878, 1885, 1936; *kaliwo*: 1797, 1830, 1835, 1836, 1849, 1858, 1882, 1888, 1903);
- f) u leksemów polisemantycznych umożliwia wykrycie znaczeń wcześniej przez badaczy niedostrzeżonych (np. *cybaty* 'ogólnie: wysoki', *kaliwo* 'koralik' i 'kamyk');
 - g) wskazuje precyzyjnie pierwsze źródło (spośród źródeł wprowadzonych do Odkrywki), w którym jednostkę zanotowano, jego lokalizację, autora, wydawcę;
 - h) zapewnia pełniejszy ogłód zasięgów terytorialnych badanych jednostek (np. *cybaty*, dotąd wiązany z kresami północno-wschodnimi, ma stamtąd zaledwie 20% poświadczeń, *kaliwo* w znaczeniach botanicznych – niemal wyłącznie kresy północno-wschodnie, w niebotanicznych – blisko połowa zapisów spoza kresów północno-wschodnich);
 - i) pozwala porównać liczbę wystąpień północnokresowizmu w tekstach sprzed II wojny światowej z liczbą wystąpień po niej (obie badane jednostki gwałtownie zanikły po przesunięciu granic);
 - j) na podstawie nowych danych daje możliwość potwierdzenia dotychczasowych ustaleń w kwestii pochodzenia północnokresowizmu, skorygowania ich lub obalenia (np. materiały Odkrywki wzmocniły wątpliwości co do łączenia *cybaty* z litewskim *cibė*, *kaliwo* – z litewskim *kolys*);
 - k) stwarza możliwość ujawnienia homonimów badanej jednostki należących do leksyki agnonimicznej⁸⁹ (np. *kaliwo* 'wioska zamieszkała przez mnichów na Bałkanach');
 - l) umożliwia wykrycie formacji słowotwórczych wcześniej nienotowanych (np. *cybatość*);
 - ł) pozwala na sprawne, sukcesywne uaktualnianie baz materiałowych poszczególnych północnokresowizmów.

Wykaz skrótów źródeł⁹⁰

A – *Ateneum*. Warszawa; **BPP** – Byron, J (1924). *Powieści poetyckie*. Oprac. A. Tretiak. Kraków.
BR – Odyniec, A. E. (1858). *Barbara Radziwiłłówna czyli Początek panowania Zygmunta-Augusta: poema dramatyczne w sześciu aktach, z prologiem*. Wilno. **C** – *Czas*. Kraków. **DB** – *Dzień Bydgoski*. **DŁ** – *Dziennik Łódzki. Pismo przemysłowe, handlowe i literackie*. **DP** – *Dzień Pomorski*. Toruń. **DWHL** – *Dziennik Wileński. Historia i Literatura*. **DWNS** – *Dziennik Wileński*.

⁸⁹ Nieznanej ogółowi użytkowników polszczyzny i niepoświadczanej w słownikach.

⁹⁰ W wykazie podajemy jedynie informacje najniezbędniejsze, w tym zwłaszcza miejsce wydania, pełne dane znajdują się w załącznikach elektronicznych (<http://150.254.78.78/weltall/kaliwo-fotodokumentacja.pdf>, <http://150.254.78.78/weltall/cybaty-dzybaty-fotodokumentacja.pdf>)

Nauki Stosowane do Rolnictwa, Rękodzieł, Sztuk, Rzemiosł, Gospodarstwa, i Handlu. **DZK** – Kaczkowski, Z. (1874). *Dzieła Zygmunta Kaczkowskiego poprawione i przejrzone przez autora* (Tom 6). Warszawa. **EHM** – Jocher, A. B. (1890–1902). *Epilog historii mowy pierwotnej oraz wstęp do jej odnowienia w mowie słowiano-polskiej i do „Harmonii mów”*. **ER** – Encyklopedia rolnicza (T. 1–11). Warszawa. **GB** – Gazeta Bydgoska. **GL** – Gazeta Lwowska; **GR** – Gazeta Rolnicza, Warszawa; **GWO** – Oczapowski, M. (1836). *Gospodarstwo wiejskie obejmujące w sobie wszystkie gałęzie przemysłu rolniczego teoretyczno-praktycznie wyłożone; Uprawa zbóż i roślin groszkowych dla pożytku praktycznych gospodarzy* (T. 5). Warszawa. **JH** – Jeździec i Hodowca. Warszawa; **JKR** – Czempieński, J. (1922). *Jak kraj ratować?* Warszawa. **JM** – Jeździec i Myśliwy. Warszawa; **K** – Kłosy. *Czasopismo ilustrowane, tygodniowe, poświęcone literaturze, nauce i sztuce*. Warszawa. **KKK** – Kalendarz Katolicki Krakowski na Rok Pański 1882. **KL** – Kurier Litewski. **KP** – Zdziechowski, K. (1917). *Kresy: powieść*. Toledo, Ohio. **KPP** – Kolumb: *pamiętnik opisom podróży lądowych i morskich, najnowszych odkryć jeograficznych [...]* (T. 2, nr 10, 1828). **KR** – Kronika Rodzinna. Warszawa. **KW** – Kurier Wileński. *Gazeta urzędowa*. **KWKZ** – Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych. Warszawa. **LPAM** – Mickiewicz, A. (1877). *Listy i przemówienia Adama Mickiewicza* (T. 12). Paryż. **ŁŁ** – Łowiec. Lwów. **ŁW** – Łowiec Wielkopolski. **MAAE** – Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne. Kraków. **MK** – Missye Katolickie. *Czasopismo miesięczne ilustrowane*. Kraków. **MPP** – Mistral, F. (1897). *Mireio. Poemat prowansalski w 12 pieśniach*. Warszawa. **MPW** – Sukretowa, E. (1927). *Mazurzy w Prusach Wschodnich*. Kraków. **NR** – Nowa Reforma. Kraków. **ORL** – Jundziłł, J. (1830). *Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswojonych [...]*. Wilno. **P** – Byron, J. Lord (1895). *Poemata*. Warszawa. **PAEO** – Odyńiec, A. E. (1874). *Poezye Antoniego Edwarda Odyńca* (T. 1). Warszawa. **PAS** – Skimborowiczowa, A. (1852). *Poezyje*. Warszawa. **PF** – *Prace Filologiczne*. Warszawa. **PGMP** – *Poradnik dla Gospodyń i dla Mniejszych Posiadaczy Rolnych*. Bezpłatny dodatek Tygodnika ilustrowanego Zorza. Warszawa. **PGW** – Snarski, T. (1862). *Praktyczne gospodarstwo wiejskie dla potrzeb miejscowych rolnictwa na Litwie zastosowane, z dodaniem działu o urządzeniu gospodarstwa bezpieczeństwa i stosownym podziale gruntów*. Wilno. **PLB** – Byron, J. (1835). *Poezye Lorda Byrona*. Paryż. **PP** – *Poezja polska*. Wilno 1849; **RGK** – *Roczniki Gospodarstwa Krajowego*, Warszawa. **S** – Słowo. Wilno; **SC** – Czajkowski, M. (1840). *Stefan Czarniecki: powieść historyczna* (T. 1–2). Berlin. **SCT** – *Sprawozdania z czynności Towarzystwa i poszczególnych wydziałów (1908–1912)*. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk 1912; **SGL** – Gloger, Z. *Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim*. PF, IV (795–904); **SP** – Czajkowski, M. (1851). *Szwedzi w Polsce: romans historyczny*. Petersburg. **SS** – Szkoła Seraficka. Kraków. **SSP** – Krasiński, A. S. (1885). *Słownik synonimów polskich*. Kraków. **SZS** – Strzelec. Organ Związku Strzeleckiego. Warszawa. **Ś** – Światło. Dodatek do Katolika. Bytom – Rozbark. **ŚF** – O. Floryan z Haczowa (Red.) (1901). *Święty Franciszek Seraficki w pieśni*. Kraków. **TAE0** – Odyńiec, A. E. (1874). *Tłómaczenia Antoniego Edwarda Odyńca*. Warszawa. **TI** – *Tygodnik Ilustrowany*. Warszawa. **TP** – *Tygodnik Petersburski*. **TPow** – *Tygodnik Powszechny*. Warszawa. **TPU** – Barthels, A. (1883) *Tydzień poleski. Ustęp z życia myśliwskiego na Litwie* (poemat). Kraków. **TR** – *Tygodnik Rolniczy*. Wilno. **TW** – *Teka Wileńska* wydawana przez Jana ze Śliwina. 1858. **WMGE** – *Wiśła. Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny*. Warszawa. **WSN** – Fréhel, J. (1888). *W Sudanie. Nowela*. Warszawa. **Z** – *Ziarno. Pismo tygodniowe ilustrowane*. Warszawa. **ŻDM** – Fenelon, F. (1837). *Żywoty dawnych mędrców i mistrzów sektarskich z treścią ich zasad, układów, zdań obyczajowych, obwieszczeń, itd*. Wilno.

Wykaz skrótów słowników i kartotek

- DSRP – *Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego* (Dubrowski, 1877).
- ESJPB – *Etymologiczny słownik języka polskiego* (Bańkowski, 2000).
- ESRJ – *Этимологический словарь русского языка в четырех томах* (Фасмер, 1986–1987).
- ESUM – *Етимологічний словник української мови у семи томах* (Мельничук, О. С і in., 1982–). Видавництво Наукова думка.
- KSGP – *Kartoteka Słownika gwar polskich* (b.d.).
- LEW – *Litauisches etymologisches Wörterbuch* (Fraenkel, 1962–1965).
- SBSJ – *Словарь балтизмов в славянских языках* (Лаучюте, 1982).
- SEJL – *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (Smoczyński, 2016).
- SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Brückner, 1927).
- SGP – *Słownik gwar polskich* (Karłowicz, 1900–1911).
- SGP PAN – *Słownik gwar polskich* (Karaś i in., 1977–).
- SJPD – *Słownik języka polskiego* (Doroszewski, 1958–1969).
- SL – *Słownik języka polskiego* (Linde, 1854–1860/1994–1995).
- SW – *Słownik języka polskiego* (Karłowicz i in., 1900–1927).
- SWil – *Słownik języka polskiego* (Zdanowicz i in., 1861).
- SzSS – *Самабытнае слова: Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні)* (Шкраба, 1994).
- TSBLM – *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* (Суднік & Крыўко, 2002).
- TSZRJ – *Толковый словарь живого великорусского языка* (Даль, 2002).
- URS – *Українсько-російський словник* (Ільїн, 1971).

Bibliografia

- Bobrowski, J. (2021). Użyteczność nowych zasobów cyfrowych w analizie diachronicznej ekspresywnych jednostek leksykalnych. *Stylistyka*, 30, 25–43. <https://doi.org/10.25167/Stylistyka30.2021.2>
- Bobrowski, J., & Żmigrodzki, P. (2021). Digitalizacja była, zanim zbudowano komputery: Z historii wyrazu digitalizacja w polszczyźnie. *Język Polski*, 101(4), 112–121. <https://doi.org/10.31286/J.P.101.4.9>
- Dzieniaśiewicz, D., Graliński, F., & Wierchoń, P. (2018). RE-RESEARCH.PL: Naprzeciw współczesnym wyzwaniom archeologii językowej. W M. Bańko & H. Karaś (Red.), *Między teorią a praktyką: Metody współczesnej leksykografii* (T. 1, ss. 43–57). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323535492.pp.43-58>

- Gołąbek, A. (1987). Wpływy litewskie w polskich gwarach sejneńskich. *Acta Baltico-Slavica*, 18, 181–191.
- Graliński, F. (2019). *Against the arrow of time: Theory and practice of mining massive corpora of Polish historical texts for linguistic and historical research*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Graliński, F., Dzienisiewicz, D., & Wierzchoń, P. (2017). U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu Odkrywka: Cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Folia 232. Studia Sociologica*, 9(1), 51–62.
- Grek-Pabisowa, I. (2009). Słownictwo kresowe w powieści Floriana Czarnyszewicza „Nadberezyńcy”. *Acta Baltico-Slavica*, 33, 205–228.
- Grek-Pabisowa, I., & Ostrówka, M. (2018). Zakres wpływów wschodniosłowiańskich w polszczyźnie północnokresowej – wpływy białoruskie. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 66, 141–161. <https://doi.org/10.26485/RKJ/2018/66/9>
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Biesiadowska-Magdziarz, B. (2008). *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym: Polszczyzna mówiona*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Jankowiak, M. (2017). *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/128>
- Karaś, H. (2017). *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Koniusz, E. (2001). *Polszczyzna z historycznej Litwy* w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Kurzowa, Z. (1985). *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* (2. wyd. rozsz.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lewaszkiewicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Luković, M. (2015). Sezonowe migracje pasterzy na Bałkanach: Charakter, historia, transformacje. *Res Historica*, 2015(40), 61–95. <https://doi.org/10.17951/rh.2015.40.61>
- Mędeńska, J. (2004). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979): T. 3. Lata 1960–1979: Cz. 2. Słownictwo, wyrazy*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Mędeńska, J., & Marszałek, M. (2023). Regionalność słownictwa nowel nadesłanych na konkurs kowieńskiego „Dnia Polskiego” (1936). *Acta Baltico-Slavica*, 47, Article 3002. <https://doi.org/10.11649/abs.3002>
- Mędeńska, J., & Wierzchoń, P. (2023a). Efekty wykorzystania chronologizacji w badaniach nad opisem przekładowym leksyki zapożyczonej (na materiale XIX-wiecznego *Dokładnego słownika języka polskiego i ruskiego*). *Język Polski*, 103(3), 86–100. <https://doi.org/10.31286/JP.00196>

- Mędeńska, J., & Wierzchoń, P. (2023b). Leksyka morska w słowniku rosyjsko-polskim Piotra Dubrowskiego jako punkt wyjścia do badań chronologizacyjnych polskich terminów marynistycznych. *Prace Językoznawcze*, 25(2), 179–196. <https://doi.org/10.31648/pj.8921>
- Mędeńska, J., & Wierzchoń, P. (2024). Wybory translatorskie XIX-wiecznego słownika rosyjskiego jako impuls do badań chronologizacyjnych polskiej leksyki zapożyczonej. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 15(1), 325–342. <https://doi.org/10.31648/pw.10195>
- Minksztym, W., & Minksztym, E. (2010). Słowniczek wyrazów gwarowych używanych w okolicach Dryświat, Gajd i Widz. W J. Rieger & D. A. Kowalska (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* (T. 4, ss. 225–263). Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Nowowiejski, B. (2003). Słowniczek gwary augustowskiej Aleksandra Osipowicza jako zrekonstruowane źródło do historii polskiej leksykografii gwarowej. W J. Sierociuk (Red.), *Gwary dziś* (T. 2, ss. 97–103). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Nowowiejski, B. (2009). Słowniczek gwary augustowskiej. W B. Nowowiejski & I. Wojtkiewicz (Red.), *Dziętnastowieczne słowniczki gwarowe Polski północno-wschodniej* (Cz. 1, ss. 7–130). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Okoniowa, J., & Okoń, J. (2019). *Zygmunta Glogera Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim: Dopełnienia*. Collegium Columbinum.
- Ostrówka, M., Golachowska, E., & Liegieniece, L. (2020). Pamiętnik dla dzieci Heleny Masalskiej – świadectwo polszczyzny łotewskiej XX w. *Acta Baltico-Slavica*, 44, 168–237. <https://doi.org/10.11649/abs.2020.013>
- Pihan-Kijasowa, A. (1999). *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku: Fonetyka*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rembiszewska, D. K. (2006). Wpływy bałtyckie w „Słowniku dialektu knyszyńskiego” Czesława Kudzinowskiego. *Acta Baltico-Slavica*, 30, 373–389.
- Rieger, J. (2006). Białorutenizmy i rusycyzmy w gwarach polskich na Litwie. W J. Rieger, I. Masojć, & K. Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (ss. 109–115). Wydawnictwo DiG.
- Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa; Uniwersytet Warszawski, Wydział „Artes Liberales”.
- Rieger, J. (2019). *Język polski na Kresach*. Wydawnictwo DiG.
- Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Wydawnictwo DiG.
- Rudziewicz, T. (1999). Tematyka białoruska na łamach pisma „Niezabudka” (1840–1844). *Acta Polono-Ruthenica*, 4, 265–275.
- Rutkowska, K. (2016). Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na Litwie: Stan badań, typologia, sposoby adaptacji. Vilnius universitetas.
- Rutkowska, K. (2006a). Dawne pożyczki litewskie i ich funkcjonowanie w gwarach polskich z okolic Trok. *Acta Baltico-Slavica*, 30, 359–371.
- Rutkowska, K. (2006b). Lituanizmy w gwarach polskich na Litwie. W J. Rieger, I. Masojć, & K. Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (ss. 73–108). Wydawnictwo DiG.

- Rutkowska, K. (2007). Z zagadnień chronologii zapożyczeń litewskich w gwarach polskich z terenu Litwy. *Prace Filologiczne*, 53, 487–501.
- Rutkowska, K. (2009). Zapożyczenia litewskie dotyczące wyglądu człowieka (na materiale gwar polskich na Litwie). *Acta Baltico-Slavica*, 33, 157–172.
- Rutkowska, K. (2014). O warstwach leksyki pochodzenia litewskiego na obszarze ignalińsko-jezioroskim. *Acta Baltico-Slavica*, 38, 126–152. <https://doi.org/10.11649/abs.2014.003>
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (1990). *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej: Słownictwo*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (1969). Lituanizmy w białoruskim słownictwie rolniczym. *Lingua Posnaniensis*, 14, 55–69.
- Smułkowa, E. (Red.). (2009). *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność: T. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (słownik brasławski)*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (Red.). (2011). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność: T. 1. Historia regionu, charakterystyka socjolingwistyczna, świadectwo mieszkańców*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Turska, H. (1995). *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. „Mintis”.
- Wierchoń, P. (2008). *Fotodokumentacja, chronologizacja, emendacja: Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych*. Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza; Sorus Wydawnictwo i Drukarnia Cyfrowa.
- Zdancewicz, T. (1960). Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejna. *Lingua Posnaniensis*, 8, 333–352.
- Zimny, L. (2003). *Encyklopedia ekologiczno-rolnicza*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu.

Słowniki i kartoteki

- Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego [ESJPB]* (T. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brückner, A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego [SEJP]*. Nakład i Własność Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
- Doroszewski, W. (Red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego [SJPD]* (T. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dubrowski, P. (1877). *Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego [DSRP]*. Nakład Ferdynanda Hössick.
- Fraenkel, E. (1962–1965). *Litauisches etymologisches Wörterbuch [LEW]* (T. 1–2). Winter. <https://archive.org/details/fraenkel-litauisches-etymologisches-woerterbuch-bd.-1-2-1962-1965/page/1248/mode/2up>

- Karaś, M., Reichan, J., Okoniowa, J., Urbanczyk, S., Grabka, B., & Kucharzyk, R. (Red.). (1977–). *Słownik gwar polskich* [SGP PAN] (T. 1–10). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* [SGP] (T. 1–6). Nakładem Akademii Umiejętności.
- Karłowicz, J., Kryński, A. A., & Niedźwiedzki, W. (Red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (T. 1–8). Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Kartoteka Słownika gwar polskich [KSGP]. (b.d.). Pracownia Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.
- Linde, S. B. (1994–1995). *Słownik języka polskiego* [SL] (T. 1–6). Wydawnictwo „Gutenberg-Print”. (Oryginalna praca opublikowana 1854–1860).
- Smoczyński, W. (2016). *Słownik etymologiczny języka litewskiego* [SEJL] (2. wyd.). Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego. <https://archive.org/details/smozynski-sownik-etymologiczny-jezyka-litewskiego-wyd.-2-ie-2016/page/n13/mode/2up>
- Zdanowicz, A., Bohusz Szyszko, M., Filipowicz, J., Tomaszewicz, W., Czepieliński, F., Korotyński, W., & Trentowski, B. (1861). *Słownik języka polskiego* [SWil] (T. 1–2). Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda.
- Даль, В. И. (2002). *Толковый словарь живого великорусского языка* [TSZR] (И. А. Бодуэн-де-Куртенэ, Red.; T. 1–4). ОЛМА-ПИРЕСС.
- Ільїн, В. С. (Red.). (1971). *Українсько-російський словник* [URS] (2. wyd.). Видавництво Наукова думка.
- Лаучюте, Ю. А. (1982). *Словарь балтизмов в славянских языках* [SBSJ]. „Наука” – Ленинградское отделение.
- Мельничук, О. С. (Red.). (1982–). *Етимологічний словник української мови у семи томах* [ESUM]. Видавництво Наукова думка.
- Суднік, М. Р., & Крыўко, М. Н. (Red.). (2002). *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* [TSBLM]. БелЭн.
- Фасмер, М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка в четырех томах* [ESR] (2. wyd.). „Прогресс”.
- Шкраба, І. (1994). *Самабытнае слова: Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні)* [SzSS]. Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі.

Bibliography (Transliteration)

- Bobrowski, J. (2021). Użyteczność nowych zasobów cyfrowych w analizie diachronicznej ekspresywnych jednostek leksykalnych. *Stylistyka*, 30, 25–43. <https://doi.org/10.25167/Stylistyka30.2021.2>
- Bobrowski, J., & Żmigrodzki, P. (2021). Digitalizacja była, zanim zbudowano komputery: Z historii wyrazu digitalizacja w polszczyźnie. *Język Polski*, 101(4), 112–121. <https://doi.org/10.31286/J.P.101.4.9>

- Dzienisiewicz, D., Graliński, F., & Wierchoń, P. (2018). RE-RESEARCH.PL: Naprzeciw współczesnym wyzwaniom archeologii językowej. In M. Bańko & H. Karaś (Eds.), *Między teorią a praktyką: Metody współczesnej leksykografii* (Vol. 1, pp. 43–57). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323535492.pp.43-58>
- Gołąbek, A. (1987). Wpływy litewskie w polskich gwarach sejneńskich. *Acta Baltico-Slavica*, 18, 181–191.
- Graliński, F. (2019). *Against the arrow of time: Theory and practice of mining massive corpora of Polish historical texts for linguistic and historical research*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Graliński, F., Dzienisiewicz, D., & Wierchoń, P. (2017). U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu Odkrywka: Cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Folia 232. Studia Sociologica*, 9(1), 51–62.
- Grek-Pabisowa, I. (2009). Słownictwo kresowe w powieści Floriana Czarnyszewicza “Nadberezyńcy”. *Acta Baltico-Slavica*, 33, 205–228.
- Grek-Pabisowa, I., & Ostrówka, M. (2018). Zakres wpływów wschodniosłowiańskich w polszczyźnie północnokresowej – wpływy białoruskie. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 66, 141–161. <https://doi.org/10.26485/RKJ/2018/66/9>
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Biesiadowska-Magdziarz, B. (2008). *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym: Polszczyzna mówiona*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., & Jankowiak, M. (2017). *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/128>
- Karaś, H. (2017). *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Koniusz, E. (2001). *Polszczyzna z historycznej Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Kurzowa, Z. (1985). *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku* (2nd ed., enl.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lewaszkiewicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Luković, M. (2015). Sezonowe migracje pasterzy na Bałkanach: Charakter, historia, transformacje. *Res Historica*, 2015(40), 61–95. <https://doi.org/10.17951/rh.2015.40.61>
- Mędeńska, J. (2004). *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979): Vol. 3. Lata 1960–1979: Pt. 2. Słownictwo, wyrazy*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej.
- Mędeńska, J., & Marszałek, M. (2023). Regionalność słownictwa nowel nadesłanych na konkurs kowieńskiego “Dnia Polskiego” (1936). *Acta Baltico-Slavica*, 47, Article 3002. <https://doi.org/10.11649/abs.3002>

- Mędska, J., & Wierzchoń, P. (2023a). Efekty wykorzystania chronologizacji w badaniach nad opisem przekładowym leksyki zapożyczonej (na materiale XIX-wiecznego *Dokładnego słownika języka polskiego i ruskiego*). *Język Polski*, 103(3), 86–100. <https://doi.org/10.31286/JP.00196>
- Mędska, J., & Wierzchoń, P. (2023b). Leksyka morska w słowniku rosyjsko-polskim Piotra Dubrowskiego jako punkt wyjścia do badań chronologizacyjnych polskich terminów marynistycznych. *Prace Językoznawcze*, 25(2), 179–196. <https://doi.org/10.31648/pj.8921>
- Mędska, J., & Wierzchoń, P. (2024). Wybory translatorskie XIX-wiecznego słownikarza rosyjskiego jako impuls do badań chronologizacyjnych polskiej leksyki zapożyczonej. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 15(1), 325–342. <https://doi.org/10.31648/pw.10195>
- Minksztym, W., & Minksztym, E. (2010). Słowniczek wyrazów gwarowych używanych w okolicach Dryświat, Gajd i Widz. In J. Rieger & D. A. Kowalska (Eds.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* (Vol. 4, pp. 225–263). Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Nowowiejski, B. (2003). Słowniczek gwary augustowskiej Aleksandra Osipowicza jako zrekonstruowane źródło do historii polskiej leksykografii gwarowej. In J. Sierociuk (Ed.), *Gwary dziś* (Vol. 2, pp. 97–103). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Nowowiejski, B. (2009). Słowniczek gwary augustowskiej. In B. Nowowiejski & I. Wojtkielewicz (Eds.), *Dziętnastowieczne słowniczki gwarowe Polski północno-wschodniej* (Pt. 1, pp. 7–130). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Okoniowa, J., & Okoń, J. (2019). *Zygmunta Glogera Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim: Dopełnienia*. Collegium Columbinum.
- Ostrówka, M., Golachowska, E., & Liegieniece, L. (2020). *Pamiętnik dla dzieci Heleny Masalskiej – świadectwo polszczyzny łotewskiej XX w.* *Acta Baltico-Slavica*, 44, 168–237. <https://doi.org/10.11649/abs.2020.013>
- Pihan-Kijasowa, A. (1999). *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku: Fonetyka*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rembiszewska, D. K. (2006). Wpływy bałtyckie w “Słowniku dialektu knyszyńskiego” Czesława Kudzinowskiego. *Acta Baltico-Slavica*, 30, 373–389.
- Rieger, J. (2006). Białorutenizmy i rusycyzmy w gwarach polskich na Litwie. In J. Rieger, I. Masojć, & K. Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (pp. 109–115). Wydawnictwo DiG.
- Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa; Uniwersytet Warszawski, Wydział “Artes Liberales”.
- Rieger, J. (2019). *Język polski na Kresach*. Wydawnictwo DiG.
- Rieger, J., Masojć, I., & Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Wydawnictwo DiG.
- Rudziewicz, T. (1999). Tematyka białoruska na łamach pisma “Niezabudka” (1840–1844). *Acta Polono-Ruthenica*, 4, 265–275.
- Rutkowska, K. (2016). *Lituanizmy leksykalne w gwarach polskich na Litwie: Stan badań, typologia, sposoby adaptacji*. Vilniaus universitetas.

- Rutkowska, K. (2006a). Dawne pożyczki litewskie i ich funkcjonowanie w gwarach polskich z okolic Trok. *Acta Baltico-Slavica*, 30, 359–371.
- Rutkowska, K. (2006b). Lituanizmy w gwarach polskich na Litwie. In J. Rieger, I. Masojć, & K. Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (pp. 73–108). Wydawnictwo DiG.
- Rutkowska, K. (2007). Z zagadnień chronologii zapożyczeń litewskich w gwarach polskich z terenu Litwy. *Prace Filologiczne*, 53, 487–501.
- Rutkowska, K. (2009). Zapożyczenia litewskie dotyczące wyglądu człowieka (na materiale gwar polskich na Litwie). *Acta Baltico-Slavica*, 33, 157–172.
- Rutkowska, K. (2014). O warstwach leksyki pochodzenia litewskiego na obszarze ignalińsko-jezioroskim. *Acta Baltico-Slavica*, 38, 126–152. <https://doi.org/10.11649/abs.2014.003>
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (1990). *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej: Słownictwo*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (1969). Lituanizmy w białoruskim słownictwie rolniczym. *Lingua Posnaniensis*, 14, 55–69.
- Smułkowa, E. (Ed.). (2009). *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność: Vol. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (słownik brasławski)*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (Ed.). (2011). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność: T. 1. Historia regionu, charakterystyka socjolingwistyczna, świadectwo mieszkańców*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Turska, H. (1995). *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. “Mintis”.
- Wierchoń, P. (2008). *Fotodokumentacja, chronologizacja, emendacja: Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych*. Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza; Sorus Wydawnictwo i Drukarnia Cyfrowa.
- Zdanciewicz, T. (1960). Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejna. *Lingua Posnaniensis*, 8, 333–352.
- Zimny, L. (2003). *Encyklopedia ekologiczno-rolnicza*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu.

Dictionaries and card indexes

- Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego [ESJPB]* (Vols. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brückner, A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego [SEJP]*. Nakład i Własność Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
- Dal', V. I. (2002). *Tolkovyĭ slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka [TSŽR]* (I. A. Boduën-de-Kurtenė, Ed.; Vols. 1–4). OLMA-PRESS.
- Doroszewski, W. (Ed.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego [SJPD]* (Vols. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Dubrowski, P. (1877). *Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego* [DSRP]. Nakład Ferdynanda Hösick.
- Fasmer, M. (1986–1987). *Étimologičeskii slovar' russkogo iazyka v chetyrekh tomakh* [ESR] (2nd ed.). "Progress".
- Fraenkel, E. (1962–1965). *Litauisches etymologisches Wörterbuch* [LEW] (Vols. 1–2). Winter. <https://archive.org/details/fraenkel-litauisches-etymologisches-woerterbuch-bd.-1-2-1962-1965/page/1248/mode/2up>
- Il'in, V. S. (Ed.). (1971). *Ukraińs'ko-rosińs'kyi slovnyk* [URS] (2nd ed.). Vydavnytstvo Naukova dumka.
- Karaś, M., Reichan, J., Okoniowa, J., Urbańczyk, S., Grabka, B., & Kucharzyk, R. (Eds.). (1977–). *Słownik gwar polskich* [SGP PAN] (Vols. 1–10). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* [SGP] (Vols. 1–6). Nakładem Akademii Umiejętności.
- Karłowicz, J., Kryński, A. A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [SW] (Vols. 1–8). Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.
- Kartoteka Słownika gwar polskich [KSGP]. (n.d.). Pracownia Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.
- Lauchiute, I. U. A. (1982). *Slovar' baltizmov v slavianskikh iazykakh* [SBSJ]. "Nauka" – Leningradskoe otdelenie.
- Linde, S. B. (1994–1995). *Słownik języka polskiego* [SL] (Vols. 1–6). Wydawnictwo "Gutenberg-Print". (Original work published 1854–1860).
- Mel'nychuk, O. S. (Ed.). (1982–). *Etymolohichnyi slovnyk ukraińs'koï movy u semy tomakh* [ESUM]. Vydavnytstvo Naukova dumka.
- Shkraba, I. (1994). *Samabytnae slova: Sloŭnik belaruskaj bežekvivalentnaj leksiki (u ruskamoŭnym dachynenni)* [SzSS]. Belarускаia Ęntsyklapedyia imia P. Broŭki.
- Smoczyński, W. (2016). *Słownik etymologiczny języka litewskiego* [SEJL] (2nd ed.). Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego. <https://archive.org/details/smozynski-sloownik-etymologiczny-jezyka-litewskiego-wyd.-2-ie-2016/page/n13/mode/2up>
- Sudnik, M. R., & Kryŭko, M. N. (Eds.). (2002). *Tlumachaŭny sloŭnik belaruskaj litaraturnaj movy* [TSBLM]. BelĖn.
- Zdanowicz, A., Bohusz Szyszko, M., Filipowicz, J., Tomaszewicz, W., Czepeliński, F., Korotyński, W., & Trentowski, B. (1861). *Słownik języka polskiego* [SWil] (Vols. 1–2). Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda.

Dwa północnokresowizmy substratowe: *cybaty* i *kaliwo* w zasobach systemu Odkrywka (badania z wykorzystaniem modelu językowego GPT-4)

Streszczenie

Autorzy przeprowadzili badanie 2 północnokresowizmów substratowych: *cybaty* i *kaliwo*, penetrując gigantyczne zbiory zdigitalizowane systemu Odkrywka w przedziale czasowym 1500–1939 i używając eksperymentalnie sztucznej inteligencji do odsiania zbędnych wskazań. Udowodnili, że zastosowanie SI umożliwia błyskawiczne wykrycie zadanych znaczeń, co stanowi przełom w odnajdywaniu w zasobach elektronicznych kalk semantycznych, częstych w polszczyźnie kresowej. Autorzy wyekscerpowali 43 wystąpienia przymiotnika *cybaty* i 86 wystąpień rzeczownika *kaliwo*, czyli kilkakrotnie więcej niż inni badacze. Odkryli także liczne przykłady sprzed 1939 roku, których dotąd brakowało. Użycie systemu Odkrywka pozwoliło podać precyzyjne lokalizacje źródeł poświadczeń, ustalić daty pierwszych wystąpień badanych leksemów w każdym ze znaczeń, wykryć kilka niepoświadczonych wcześniej znaczeń, a także umożliwiło pełniejszy ogląd zasięgów terytorialnych jednostek i stwierdzenie niemal zerowej obecności badanych wyrazów w zbiorach powojennych, po odłączeniu kresów północno-wschodnich od Polski. Analiza pozyskanych przykładów pozwala podać w wątpliwość hipotezy o litewskiej genezie jednostek *cybaty* i *kaliwo*.

Słowa kluczowe: słownictwo północnokresowe; zbiory zdigitalizowane; wykorzystanie SI do selekcyjonowania znaczeń

Two Substrate Lexemes of Northern Borderland Polish: *cybaty* and *kaliwo* in the Resources of the Odkrywka System (A Study Using the GPT-4 Language Model)

Abstract

The authors conducted a study of two substrate lexemes of the Northern Borderland variety of Polish: *cybaty* and *kaliwo*, diving into the vast digitised collections of the Odkrywka system in the time span 1500–1939 and experimentally using AI to filter out redundant results. The study demonstrated that the use of AI enables the instant detection of set meanings, which is a breakthrough in finding semantic calques, common in Borderland Polish, in electronic resources. The authors extracted 43 occurrences of the adjective *cybaty* and 86 occurrences of the noun *kaliwo*, i.e. several

times more than other researchers, including numerous examples from before 1939 which were previously missing. The use of the Odkrywka system made it possible to precisely identify the sources where the examined lexemes occurred, to establish the dates of their first occurrences in each meaning, to identify several previously untested meanings, to provide a broader view of the geographical extent of the units, and to establish their almost zero presence in post-war collections, following the separation of the North-Eastern Borderlands from Poland. The analysis of the examples found makes it possible to call into question the hypothesis of the Lithuanian origin of the lexemes *cybaty* and *kaliwo*.

Keywords: vocabulary of Northern Borderland Polish; digitised collections; use of AI to select meanings

Prof. dr hab. Jolanta Mędelśka, Full Professor; Faculty of Linguistics, Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz; head of the Department of Language Contact Studies; PhD – 1987, Nicolaus Copernicus University in Toruń; habilitation in Slavic Linguistics – 1994, Nicolaus Copernicus University in Toruń; full professorship – 2002; author and co-author of 14 books, about 200 scholarly articles and reviews; co-editor of 6 collective volumes. Research interests: contrastive analysis of translations, bilingual lexicography, Northern Borderland Polish, the Soviet Polish language, the Soviet German language, phrasematics.

Bibliography (selected): *Zaimek w polsko-rosyjskiej konfrontacji przekładowej* [The pronoun in Polish-Russian contrastive analysis of translations], Bydgoszcz 1992; *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku* [The Polish language in Lithuania in the ninth decade of the twentieth century], Bydgoszcz 1993; *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)* [The language of the Polish press in Vilnius (1945–1979)], vol. 1–3, Bydgoszcz 1999–2004; (with M. Marszałek), *Za murem. Polszczyzna wydawnictw publikowanych w Republice Litewskiej w latach 1919–1940 (na tle ogólnopolskim i północnokresowym)* [Beyond the wall: The Polish of publications issued in the Republic of Lithuania in 1919–1940 (against the background of General Polish and Northern Borderland Polish)], vol. 1: *Fonetyka, grafia* [Phonetics, graphy], Bydgoszcz 2005; (with M. Cieszkowski, M. Jankowiak-Rutkowska and M. Sobczak), *Sowietyzacja języka Niemców rosyjskich w latach 20. i 30. XX wieku* [Sovietisation of the language of Russian Germans in the 1920s and 1930s], vol. 1: *Losy Niemców rosyjskich i stan ich języka (do 1941 roku)* [The fate of Russian Germans and the state of their language (until 1941)], parts 1–2, Bydgoszcz 2017.

Prof. dr hab. Piotr Wierzchoń, Full Professor; Faculty of Ethnolinguistics, Adam Mickiewicz University, Poznań; PhD – 1999, Adam Mickiewicz University, Poznań; habilitation in Linguistics – 2005, Adam Mickiewicz University, Poznań; full professorship – 2012; author and co-author of 100 books, about 200 scholarly articles and reviews. Research interests: chronologising the Polish vocabulary of the nineteenth and twentieth centuries: using advanced statistical methods to study the evolution of language; historical lexicography: the study and documentation of historical changes in the lexicon of the Polish language; automation in Natural Language Processing (NLP): development and application of algorithms for efficient natural language processing and analysis (big data); translational lexicography: analysis and comparison of lexicons in different languages through translation; language corpora: creating and analysing large textual datasets for research purposes; digital humanities and knowledge extraction from digital data sources: using digital tools to analyse and interpret humanities data.

Bibliography (selected): Torując drogę teorii lingwochronologizacji [Levelling the ground for a theory of linguochronologisation (TLCH)], *Investigationes Linguisticae* 20, Poznań 2010, 105–185; Na jakie pytania mógłby odpowiedzieć tworzony w 2. dekadzie XXI w. model leksykalno-derywacyjny polszczyzny XX w.? [Investigating twentieth-century Polish by means of a lexico-derivational model designed in the second decade of the twenty-first century], *Investigationes Linguisticae* 23, Poznań 2011, 170–219; Towards the great lexico-derivational model of the 20th century Polish vocabulary, *Исследования по славянским языкам* 17, Сеул (Seoul) 2012, 161–178; Z problemów lingwochronologizacji polskiej [On some problems of Polish linguochronologisation], *Poradnik Językowy*, 7/2013, Warszawa (Warsaw), 42–56; (with F. Graliński), RetroC – A corpus for evaluating temporal classifiers, in: Z. Vetulani, J. Mariani, & M. Kubis (eds.), *Human language technology: Challenges for computer science and linguistics*, Cham 2015, 101–111; (with P. Nowak), Digital libraries and the breakthrough in linguistic chronologization: The applications of digitization in linguistics, *Zagadnienia Informacji Naukowej. Studia Informacyjne* 58 (1A(115A)), Warszawa (Warsaw) 2020, 110–121; (with N. Kordek), *Taiwan in American Press, 1844–1944: 100 Excerpts*, Poznań 2023.

Correspondence: Jolanta Mędeńska-Guz, Faculty of Linguistics, Kazimierz Wielki University, Bydgoszcz, Poland, e-mail: jolantamedelska@gmail.com; Piotr Wierzchoń, Faculty of Ethnolinguistics, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland, e-mail: wierzch@amu.edu.pl

Support of the work: The study was conducted at the authors' own expense.

Authors' contribution: JM and PW are responsible for the concept of the study and collecting the examples. Both authors participated in drafting the manuscript.

Competing interests: JM is a reviewer for this journal, but she has not reviewed any texts in this volume. PW declares that he has no competing interests.

Publication history: Received: 2023-12-14; Accepted: 2024-04-08; Published: 2024-12-31.

INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
1954-2024